



37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar



Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Igazságos jogbiztonság vagy biztos igazságtalanság?

A jog igazságossága mint jogállami követelmény

Kézirat lezárásának dátuma:

2024/11/15

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés és módszertan.....	4
2. A jog alapja: az emberek elvárásának védelme.....	8
2. 1. Mit értünk jogállamiság és jogbiztonság alatt?	8
2. 2. Értékalapúság a jogállamiság dogmatikájában	11
2. 3. Jogbiztonság vagy igazságosság?.....	13
3. Az igazságosság határvonalai.....	17
3. 1. Gustav Radbruch formulája.....	18
3. 2. Út az igazságossághoz: Hayek	19
3. 3. A tartalmi legitimáció.....	20
4. Az igazságosság tipizálása	22
4. 1. Az igazságosság absztrakciója	23
4. 2. Az igazságosság egységessége – az anyagi igazságosság.....	24
4. 3. Az egyedi és az általános igazságosság.....	26
4. 4. A méltányosság szerepe	30
4. 5. Szabadságjogok és szubjektív értékek	31
4. 6. A jogkövető magatartás és az igazságosság.....	33
4. 7. A formális igazságosság anyagi megalapozottsága.....	35
5. Konklúzió.....	38
6. Irodalomjegyzék.....	40
7. Jogforrások	43

Nyilatkozom, hogy a dolgozat elkészítéséhez mesterséges intelligencia alkalmazásokat nem vettem igénybe.

1. Bevezetés és módszertan

Az Alaptörvénytől és a jogrendszer egészétől is elvárjuk, hogy igazságos legyen. Ugyanakkor mit jelent az, hogy igazságos? Hol függ össze a népfelség elvével és az abból fakadó legitimitáció követelményével? Ezek releváns kérdések, hiszen miképpen is lehetne követelni a jogalkotó hatalomtól egy olyan igazságosság-felfogás érvényesítését, amely mögött nincs felhatalmazás a néptől?

A Zétényi-Takács-féle igazságtételi törvényjavaslat (a továbbiakban: lex Zétényi) akképpen rendelkezett volna, hogy hiába telt már el az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és az elkövetéskor hatályos törvényekben megállapított azon bűncselekmények elévülési ideje, amelyeket az 1978. évi IV. törvény hazaárulásként, szándékos emberölésként vagy halált okozó testi sértésként határoz meg, ha az állam politikai okból nem érvényesítette büntető igényét. Ebben az esetben az elévülés 1990. május 2-tól ismét elkezdődik.¹ A lex Zétényi kihirdetés helyett a köztársasági elnök asztaláról az Alkotmánybíróság elé került. Az ügyben hozott 11/1992. (III. 5.) AB határozat a törvényjavaslat alkotmányellenességét állapította meg és kinyilvánította a magyar alkotmányos jogfejlődés szempontjából éppoly nagy jelentőségű, mint amennyire szakmai viták tárgyát képező elvi tételt: „Jogállamot nem lehet jogállam ellenében megvalósítani. A mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló.”² E gondolat képezi kutatásom fő témáját.

Az Alkotmánybíróság szerint a lex Zétényi számos alkotmányos követelményt megsértett. Ellentétben áll az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében foglalt jogállamiság elvével, valamint az ebből fakadó hátrányos visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalmával. A jogállamiság, valamint az annak nélkülözhetetlen³ elemét képező jogbiztonság elvét a jogalkotó hatalom mindenkor köteles betartani. Az Alkotmánybíróság álláspontjában „bármely politikai törekvés kizárólag az Alkotmány keretei között valósítható meg”.⁴ Az állam büntető hatalmának törvényben meghatározott feltételei vannak, amelyek nem változtathatók meg annak terhére, akinek a cselekményét büntetőjogilag megítélik. Az állam nevében eljáró hatóságok mulasztása vagy hibája nem értékelhető a bűncselekmény elkövetőjére hátrányosan.⁵

¹ JAKAB András: 11/1992. (III. 5.) AB határozat – Zétényi–Takács-féle elévülési törvény. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az Alkotmánybírósági gyakorlat*. Budapest, HVG-ORAC, 2021. 188.

² 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

³ 9/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 59, 65.

⁴ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 81.

⁵ JAKAB i.m. 190–191.

A „kiszámíthatóság és előreláthatóság”⁶ elvéből a büntetőjogban közvetlenül is levezethető a visszamenőleges hatály tilalma”.⁷ A jogban való bizalom elve feltétlenül megköveteli, hogy ne lehessen egy már elévült bűncselekményt egy újabb törvénnyel ismét büntethetővé tenni.⁸ Ezzel némiképp vitatkozik a törvényjavaslat egyik benyújtója, Zétényi Zsolt. Megfogalmazásában az elévülés nem minősül az alkotmány garanciális intézményének. Szerinte a jogbiztonság még levezethető az Alkotmányból, az elévülés viszont már nem. Ez – Zétényi álláspontja alapján – még a nyugati demokráciákban sem garanciális intézmény.⁹

Itt megjegyzem, hogy Zétényi Zsolt e kijelentésével nem érték egyet. A magyar alkotmánybíróság – a szerintem egyébként nem körültekintő érvelést alkalmazó felülvizsgálata során – sem az elévülés garanciális intézmény-jellegét emeli ki. A határozat nem az elévülés szerepét vizsgálja, hanem a jogbiztonságét. Nem azt mondja, hogy az Alkotmányból levezethető az elévülés, hanem azt, hogy levezethető a jogbiztonság követelménye. Az Alkotmánybíróság meglátásában nem azért tilos az elévülési szabályok visszaható hatályú hátrányos megváltoztatása, mert az elévülés garanciális intézmény lenne, amit védeni kell. Hanem azért, mert az elkövetés idején hatályos rendelkezések elévülést írnak elő és jogbizonytalanságot eredményezne, ha e (büntethetőséget hátrányosan befolyásolni képes) törvényi szabályok utólagos, visszamenőleges megváltoztatására lehetőség adódna. A hangsúly tehát az e témában végzett felülvizsgálat során általában sem az elévülésen, mint jogintézményen, hanem az azt, az adott bűncselekmény vonatkozásában, az adott időben előíró jogszabályi rendelkezésen van.

Továbbá az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a lex Zétényit már pusztán a „ha az állam politikai okból nem érvényesítette a büntető igényét” kitétel határozatlansága alkotmányellenessé teszi.¹⁰ Ezzel összefügg a 5/1999. (III. 31.) AB határozat is, amikor kimondja: „a jogbiztonság elvének és a törvénynek megfelelő megbüntetés alkotmányos követelményének konkurálása esetén az előbbi élvez elsőbbséget”.¹¹ Véleményem szerint e

⁶ A kiszámíthatóság követelményéhez tartozik az is, hogy valamennyi jogforrásnak – így a büntető normáknak is – nem csupán fizikai, hanem szellemi értelemben egyaránt hozzáférhetőnek, azaz érthetőnek kell lenniük. Ld. GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, Eötvös, 2021. 84.

Ennek csak azok a normák felelnek meg, amik tisztán meghatározzák az adott jogintézmény célját, alkalmazásának kereteit, szempontjait és rendjét. Ld. BÁNÁTI János – RÉTI László – TÓTH Ádám: A jogbiztonság kirívóan súlyos sérelme. *Ügyvédek lapja*, 2010/2. 19.

A pontos törvényi meghatározottság a büntetőjog dogmatikájában a *nullum crimen et nulla poena sine lege certa* legalitási alerven keresztül nyilvánul meg. Ld. HOLLÓ András – BALOGH Zsolt: *Az értelmezett Alkotmány.* Budapest, Magyar Közlöny, 2010. 46.

⁷ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 84–85.

⁸ JAKAB 192.

⁹ ZÉTÉNYI Zsolt: Bűn, bűnhődés nélkül. *Új Magyarország*, 1992/62. 4.

¹⁰ JAKAB i.m. 192–193.

¹¹ 5/1999. (III. 31.) AB határozat, ABH 1999, 75, 83–84.

dokumentum is rávilágít a lex Zétényi ügyében hozott döntés és a *nullum crimen sine lege certa* büntetőjogi legalitási alelv¹² lényegére: a nem egyértelmű üzenetet hordozó büntető rendelkezések esetén hierarchia állapítható meg az államra háruló kötelezettségek vonatkozásában. Elsősorban a jogbiztonságnak kell megfelelnie, és csak azután kerülhet sor a büntetésre. Az Alkotmánybíróság álláspontja aképpen árnyalható, hogy a jogbiztonság követelményének betartásával az állam még a jogállamiság követelményrendszerének megfelelő módon eleget tehet a büntetőjogi felelősségre vonásra irányuló kötelezettségének, a jogbiztonságot sértő módon azonban már nem – hiába lenne meg egyébként az akarata a kötelezettsége teljesítésére.

A lex Zétényi elfogadását tehát a törvényhozó úgy indokolta, hogy a kommunizmus évtizedei alatt politikai okból nem üldözött bűnelkövetők utólagos, az elévülési időre tekintet nélküli felelősségre vonása a társadalom által megkövetelt igazságosság körébe tartozik. Az Alkotmánybíróság több irányból is támadta az törvényt, azonban valamennyi érvelés magját a jogállamiság elvének megsértése, a jogbiztonság leromlása képezte. Ez fejeződik ki a szóban forgó AB határozat bemutatásának elején említett elvi tételben is: „A mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló.”¹³ Az anyagi igazságosság tehát a jogbiztonsággal szemben nem érvényesülhet, konfliktus esetén engednie kell. Ha azonban az igazságosság alulmarad a formális joguralommal szemben, az újabb problémákat vet fel. Vajon a jogbiztonság része az igazságosságnak vagy sem? Mire alapítottan mondjuk egy jogi szabályról, hogy társadalmi szempontból igazságos?

Az igazságosság mibenlétének megragadásához vezető úton az első lépés annak az eldöntése, hogy elválhat-e egymástól a társadalmi igazságosság és a legitimáció. Arra kell választ adnunk, hogy fogalmilag lehet-e társadalmi aspektusból igazságtalannak tartani egy olyan jogi szabályt, amely egyébként nem sérti az emberi jogokra vonatkozó alkotmányos szabályozást és teljes mértékben leköveti a politikai közösség akaratát (vagyis legitim)? Mihez mérjük az igazságosságot? Van-e alkotmányos védelme a jog igazságosságának? A jelen dolgozatban e problémakörre nyújtok választ az igazságosság egységes, jogállami felfogásán keresztül, a kérdésben kiemelt szerepet betöltő 11/1992. (III. 5.) AB határozat alapján. Nem azt kívánom kinyilvánítani, hogy pontosan hogyan határozható meg az egyébként is számos szubjektív és változó elemmel bíró igazságosság. Azt elemzem, hogy a jog igazságossága a

¹² NAGY Ferenc: A büntetőjogi legalitás elvéről és alkotmányossági megítéléséről. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2016/1. 486.

¹³ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

jogállamiság tartalmi elemeként hogyan ragadható meg és ennek folyományaként védi-e az alkotmány az igazságosság eszményét. A fő kérdés, hogy hol húzódik a határ: lehet egyáltalán az igazságosság és a jogbiztonság konfliktusáról beszélni, vagy ezek inkább egymást erősítő, egymást feltételező követelmények, amelyek ezáltal fogalmilag sem kerülhetnek szembe egymással? Mi illik bele a jogbiztonság és mi az igazságosság alkotmányos tartalmába? Melyik felfogás „jogállamibb”: az, amelyik az igazságosságot a jogbiztonsággal állítja szembe vagy amelyik a kettő együttes érvényesülését kívánja megmutatni – tagadva, hogy bármilyen konfliktus állna fent közöttük?

Kutatásomban saját tipizálású választ nyújtok az ismertetett dilemmára. A dolgozatban a releváns hazai és külföldi szakirodalmat is elemzem, különös tekintettel a problémakörhöz kapcsolódó alkotmánybíróági határozatokra. Figyelemmel arra, hogy a kérdést megalapozó döntés büntetőjogi relevanciával is bír, az ezirányú forrásvizsgálatba számos büntető témájú művet is bevontam.

2. A jog alapja: az emberek elvárásának védelme

A jogállami igazságosság követelményének elemzése kapcsán az elsődleges kérdés, hogy mihez mérten tölthetjük meg tartalommal e kifejezést? Ennek megválaszolásához mindenekelőtt az alábbi pontok áttekintése szükséges.

2. 1. Mit értünk jogállamiság és jogbiztonság alatt?

A lex Zétényi tárgyában hozott AB határozat az ügy lényegét a jogbiztonság és az igazságosság konfliktusaként vázolta. A politikai okból felelősségre nem vont, már elévült bűncselekményeket elkövetők visszamenőleges felelősségre vonására irányuló jogalkotói szándékot (egyébként helyesen) igazságossági kérdésnek, míg a vele szemben felmerülő, alkotmányos jellegű érveket jogállamisági szempontoknak minősítette. Ezzel élesen elhatárolta a jogállamiság és az igazságosság jelentéstartalmát, kifejezve, hogy szembenállásuk esetén a jogbiztonság primátusa kell, hogy érvényesüljön. Ez az álláspont azonban több aspektusból támadható, amihez elsőként a fogalmi elemeket szükséges górcső alá venni.

A jogállam és a jogállamiság fogalmak értelmezésére nem létezik és nem is létezhet teljesen egységes sztenderd. Figyelembe kell venni a különböző nemzetek eltérő körülményeit¹⁴, kultúráját, történelmi hagyományait, valamint a közösségi együttélés fejlődésének mérföldköveit. Vannak természetesen elengedhetetlen tartalmi elemek, de ettől még a séma nem ugyanaz. Valamelyest más értelemmel bír a jogállam Angliában, Franciaországban, Németországban vagy akár az Egyesült Államokban.¹⁵ Annyi azonban bizonyos, hogy a jogállam nem pusztán ideológiai, hanem alkotmányjogi értékkategória is: a közhatalom jognak való alávetettségét, a jog uralmának érvényesülését jelenti.¹⁶ Ez a jogállam formális követelménye: a joguralom, az államhatalom jog általi kötöttsége, amely révén a jog igazodási pontként, korlátozó garanciarendszerével föléhelyezkedik az hatalomnak és (tulajdonképpen) primátusa van azzal szemben – elkerülendő ezáltal az önkényuralom megvalósulását és biztosítva a demokratikus működést. Az állam nevében eljáró szerveket és feladatkörüket (tekintve, hogy közhatalmat gyakorolnak) a jog határozza meg, a nevükben eljáró személyek

¹⁴ Joseph RAZ: *The Authority of Law. Essays on Law and Morality*. Oxford, Oxford University Press, 1979. 214.

¹⁵ TRÓCSÁNYI László: Alaptanok. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 71–73.

¹⁶ VARGA Ádám: Igazságosság kontra igazságosság? *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3. 132.

pedig kizárólag a jog által feljogosítottan járhatnak el.¹⁷ Egy jogállamban minden társadalmilag jelentős életviszony végső zsinórmértékét a jog képezi. Nem létezik más jellegű norma vagy tényező, amely a jog érvényesítését, alkalmazását megtilthatná.¹⁸ A jogállam egyszerre politikai és jogi fogalom: a politikát mindig a jogállam keretein belül kell megvalósítani.¹⁹ Ez a közhatalom-gyakorlás lényegi korlátja.

Ahogy az Alkotmány 2. § (1) bekezdése, úgy az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése is kinyilvánítja Magyarország független, demokratikus jogállam voltát. E rendelkezés implicite magában foglalja a jogállamiság alkotmányos alapelveit, aminek összetevőit azonban már sem a korábbi, sem a jelenleg hatályos alkotmány nem részletezi: ez a feladat az Alkotmánybíróságra hárul.²⁰ A testület kifejti, hogy a jogállamiság önálló alkotmányjogi norma: nem pusztán deklaráció és nem is csupán kiegészítő szabály a konkrét alkotmányos rendelkezésekhez képest. Sérelme önmagában is megalapozza valamely jogszabály alkotmányellenességét.²¹

A jogállamiság nélkülözhetetlen, tartalmi eleme a jogbiztonság.²² E követelmény a 9/1992. (I. 30.) AB határozat szerint az állam (elsősorban a jogalkotó hatalom) felé támaszt elvárás. Megköveteli, hogy „a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. Vagyis a jogbiztonság nem csupán az egyes normák egyértelműségét követeli meg, de az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is. Ezért alapvetőek a jogbiztonság szempontjából az eljárási garanciák.”²³ Tehát az Alkotmánybíróság rögzíti a jogbiztonság kapcsán: az előreláthatósághoz a normák világos jelentéstartalma nem elegendő, ennek kéz-a-kézben kell járnia az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságával.

A kiszámíthatóság azonban nem valósul meg, ha a jogalanyoknak nincs lehetőségük a magatartásukat a jog előírásaihoz igazítani.²⁴ Ahogy Joseph Raz is említi: a *rule of law* (vagyis a jogállamiság) eszméje nem takar mást, mint az életünk kiszámítható, a jövőre irányuló, megismerhető és egyértelmű szabályok által vezérelt voltát.²⁵ Az előreláthatóságból közvetlenül is levezethető a visszamenőleges hatály tilalma, amelynek megfelelően, a 11/1992.

¹⁷ BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: Alkotmány, alkotmányosság. In: BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányos tanok I.* Budapest, HVG-ORAC, 2021. 26.

¹⁸ Herbert KÜPPER: A jogállam követelményei az Európai Unióban és Magyarország Alaptörvénye. *Jura*, 2011/2. 97.

¹⁹ TRÓCSÁNYI i.m. 73.

²⁰ Uo.

²¹ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 84.

²² 9/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 59, 65.

²³ Uo.

²⁴ 14/1993. (III. 9.) AB határozat, ABH 1993, 428, 429.

²⁵ RAZ i.m. 214.

(III. 5.) AB határozat értelmében nem lehet valamely magatartást az elévülési szabályok hátrányos visszamenőleges megváltoztatásával újból büntethetővé tenni. Így a magatartás tanúsítója képes előre látni tettének következményét.²⁶ A jog egyes szabályainak állandó, követhetetlen változása is rontja az előreláthatóságot, azonban fontos kiemelni, hogy a stabilitás nem azonos a megváltoztathatatlansággal.²⁷ Azt a határt kell megtalálni, amely mellett a jog egyes változásai a címzettek által még lekövethetőek, miközben a jogrendszer folyamatosan képes alkalmazkodni a társadalom igényeihez és a körülményekhez.²⁸

Álláspontom szerint a kiszámíthatóság iránti elvárás legfőbb garanciája maga az alkotmány, amely önmaga helyét a jogforrási hierarchia csúcsán határozza meg.²⁹ Alkotmányos demokráciában a közhatalom gyakorlása csak az alkotmányos felhatalmazásnak megfelelően, a legfőbb jogi normával összhangban történhet. Vagyis a politikai közösség³⁰ tagjai számíthatnak arra, hogy a közhatalom-gyakorlás valamennyi megnyilvánulása alkotmányos módon, a közösség alkotmányával összhangban történik, amelynek garanciális rendelkezései megfelelően biztosítják az államhatalom jogtól való korlátozását, a jogállamot.³¹

Megjegyzendő, hogy a jogállami működés érdekében sem a tárgyalt alapelv egyes formai és tartalmi elemei, sem a jogállamiság és más alkotmányos alapelvek nem szakíthatók el egymástól. Bármelyik esetben ugyanis önmagában a jogállamiság szenvedne sérelmet: akkor is sérül a joghoz kötöttség, ha például a normavilágosság hiánya által jogbizonytalanság keletkezik és akkor is, ha az alapvető jogok tiszteletben tartása nem valósul meg, vagy ha egyébként (egy másik alkotmányos alapelv) a demokratikus hatalomgyakorlás alapját jelentő népszuverenitás szenved csorbát.³² Valamennyi sérelem visszahat a jogállamiságra és rontja a jogállami működést – az ugyanis értékkategória, nem pusztán technokrata jellegű, elvi elgondolás. Az államhatalom nem valamiféle szabályrendszer által kell, hogy kötve legyen,

²⁶ Megjegyzendő, hogy a példaként hozott Raz megállapításában a jogállamiság nem sérül akkor, ha utóbb úgy hoznak visszamenőleges hatályú szabályt, hogy arra az elkövető a magatartás tanúsításának időpontjában már számíthatott. Ld. uo.

²⁷ VINCZE Attila: Jogállamiság Magyarországon – különös tekintettel a jogbiztonságra. *Jogi tanulmányok*, 2001/1. 294.

²⁸ Lényegében erre mutat rá Zlinszky János is, hiszen álláspontja szerint: ha a jog az igazságosság ellen hat, akkor jogbiztonságról sem lehet szó, mivel a politikai közösség ebben az esetben többé nem képes bízni a jogrendszerben. Ld. ZLINSZKY János: Jogbiztonság igazságosság ellen (vagy nélkül)? *Magyar Jog*, 1999/9. 513.

²⁹ Alaptörvény T) cikk (2)–(3) bekezdései, 15. cikk (4) bekezdése, 18. cikk (3) bekezdése, 23. cikk (4) bekezdése 32. cikk (3) bekezdése és 41. cikk (5) bekezdése.

³⁰ SZANISZLÓ Krisztián: Az államszervezet fogalmi csomópontjai. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/4. 260

³¹ CHRONOWSKI Nóra – PETRÉTEI József: Szuverenitás. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, <http://ijoten.hu/szocikk/szuverenitas>, 2020.

³² Az a jogi szabály ugyanis, amely elszakad a felhatalmazást nyújtó politikai közösség, vagyis a nép akaratától, kiszámíthatatlanná teheti a jogalkotást és kevésbé valószínű, hogy hatékony jogkövető magatartást von majd maga után. A néptől ugyanis nem várható el, hogy az alapvető jogaival és elvárásaival ellentétes norma létét feltételezze.

hanem a jog által. A jogi minőség elengedhetetlen ahhoz, hogy jogállamiságról és ne csupán „szabályrendszertől való kötöttségről” beszéljünk.

2. 2. Értékalapúság a jogállamiság dogmatikájában

A jogállamiság, a jogbiztonság tehát értékválasztás is egyben, azonban az értékalapúságának³³ megállapításához az út az egyes esszenciális elemeinek vizsgálatán át vezet. Így ezeket kell először elemzés tárgyává tenni. Az Alkotmánybíróság által a jogállamiság és a jogbiztonság fogalmi interpretációjának körében kibontott, a jogbiztonság tartalmi követelményeit részletező kép korrelál a nemzetközi dogmatika képviselőinek álláspontjával. A német joggyakorlatban elhíresült *Rechtsstaatsprinzip*³⁴ vagy az angolszász jogirodalomban használt *rule of law* kifejezések a jogállamiság-fogalom legjelentősebb külföldi megfelelői. Albert Venn Dicey a joguralom fogalmának három jelentést (összetevőt) tulajdonít: a jog szupremáciát élvez (az államhatalom önkényével szemben)³⁵, mindenki a rendes jog hatálya alá tartozik, amit rendes bíróságok alkalmaznak (ez a törvény előtti egyenlőség)³⁶, valamint az alkotmányjog általános szabályainak összessége az ország közönséges jogának eredménye.³⁷

Részben erre épülve, részben ezen túlmutatva Hayek (az elvárások védelmének körében³⁸) már rögzíti azt az anyagi összefüggést a *rule of law* doktrína egyes kardinális elemei között: szerinte a magatartási szabályok helyes fejlődése, alakulása a jog szabályai és a várakozások közötti állandó interakció függvénye: a meglévő elvárások érdekében új szabályokat fektetünk le, amelyek újabb elvárásokat szülnek.³⁹ Vagyis Hayek szempontrendszere a jog alapjának a jogi szabályozási környezet és az elvárások közötti folyamatos kölcsönhatást, az emberek elvárásainak védelmét tekinti.

E körben említendő még Aquinói Szent Tamás álláspontja is, miszerint az emberi törvény csak addig törvény, amíg a józan ész követi⁴⁰, amíg a *recta ratio* (helyes értelem) szerint kerül meghozatalra. Eddig a pontig van összhangban az örök (isteni) törvénnyel, amely a

³³ VARGA i.im. 131.

³⁴ Michaela HAILBRONNER: *Traditions and Transformations: The Rise of German Constitutionalism*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 108.

³⁵ Albert Venn DICEY: *Introduction to the study of the law of the Constitution*. London, MacMillan, 1915. 183.

³⁶ Uo. 189.

³⁷ Uo. 191.

³⁸ Friedrich August von HAYEK: *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. vol. 1, London, Routledge, 1982. 101.

³⁹ Uo. 102.

⁴⁰ BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, ORAC, 2022. 63.

legitimációját adja. Ha ezt átlépi, akkor már nem törvény.⁴¹ Szerinte a *recta ratio*-t (mondhatni: az észszerűséget) nélkülöző törvény az isteni törvénytől szakad el. A legitimációs bázisát veszíti el. Hayek koncepciójában ezzel szemben az emberek elvárásainak védelme képezi a jog alapját, ez a jogi minőség alapvető eleme, nem a helyes értelmén keresztül megmutatkozó örök törvény. Hayek számára a törvény-minőséget az emberi elvárásoknak való megfelelés adja – amely összhangban van a modern alkotmányos demokráciák jogfelfogásával.⁴² Annyiban azonban egészen bizonyosan van átfedés Szent Tamás és Hayek nézete között, hogy mindketten értékalapúként fogják fel a jogot. Szent Tamás szintén zsinórmértékként használja az észszerűséget, egy érték kategóriaként, amelyet a jogi minőség elismeréséhez kapcsol.⁴³

Patyi András és Varga Zs. András sem mond mást, amikor kijelenti: a jog logikailag szükségszerű rendeltetése az, hogy legyen az emberek együttélésében egy minimálisan érvényesülő szabályrendszer. A jog nem más, mint a személyek viselkedésére vonatkozó magatartási szabályok összessége. Milyenségének meghatározása számos tényezőn alapszik, amelyek figyelembevétele által szükségképpen érték kategóriává tesszük a jogot. Ezek a fizikai világ törvényszerűségei (amikkel szemben értelmetlen volna ellentétes szabályt alkotni), az emberből, mint személyből fakadó követelmények (amik ma már alkotmányos alapelvekként jelennek meg), az emberek szervezett együttéléséből (vagyis a társadalomból) származó szükségszerű elemek és a társadalom manifesztálódott elvárásai.⁴⁴ A jogalkotás során e szempontokra figyelemmel kell lenni, vagyis értéksemlegesség esetén jogról sem lehet beszélni.

Az itt elemzett gondolkodók tehát mind értékalapúvá teszik a jogot és a jogállamiság fogalmát egyaránt. Ez az érték pedig a jog iránt támasztott elvárások összességét jelenti. Az teszi ugyanis a jogot joggá, hogy megfelel az észszerűség követelményének, a feléje támasztott várakozásoknak. Az anyagi szabályok és a jogalkalmazás is⁴⁵ folyamatos kölcsönhatásban van az emberi elvárások halmazával, elszakíthatatlan tőle.

⁴¹ FRIVALDSZKY János: Örök törvény, természeti törvény és pozitív jog Aquinói Szent Tamás gondolati rendszerében – tomista perspektívában. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei*. Budapest, Szent István Társulat, 2022. 100.

⁴² Vö. John RAWLS: *The authority of Law*. Cambridge, Harvard University Press, 1971. 235.

⁴³ Hasonló Rawls felfogása is. Ő a jogrendszert ésszerű embereknek címzett szabályok kényszerítő rendjeként határozza meg. Ld. uo.

⁴⁴ LAPSÁNSZKY András – PATYI András – VARGA Zs. András: *A magyar közigazgatási jog általános tanai*. Győr, UNIVERSITAS-Győr, 2024. 29.

⁴⁵ RAZ i.m. 215.

2. 3. Jobbiztonság vagy igazságosság?

A lex Zétényi ügyében hozott alkotmánybírósági döntés nem csupán a jogállamiság fogalmi körének kialakítása szempontjából lényeges. Maga a határozat számos ponton kritizálható, e dolgozat viszont annak az igazságossághoz való viszonyulását hivatott elemezni.

Mindenekelőtt röviden érdemes visszaautalni a döntés néhány elemére. Az Alkotmánybíróság ugyanis megállapítja a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek által áttételesen hordozott⁴⁶ hátrányos visszamenőleges hatály tilalmát, amely jelen esetben az elévülési szabályok megváltoztatásán keresztül valósult meg. Kijelenti a jogbiztonság nélkülözhetetlenségét, a lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyásának és a szerzett jogok védelmének követelményét. Mindemellett a jogalkotói szándékkal is kezdenie kell valamit: amint azt ugyanis a törvényjavaslat címe is mutatja, a társadalmat képviselő, demokratikusan legitimált Országgyűlés igazságtételi akarattal lépett fel. A lex Zétényi az igazságosság iránti igényt jelöli meg a bűnelkövetők felelősségre vonására irányuló jogszabály alapjául. Véleményem szerint emellett nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a törvény előtti egyenlőség helyreállítására irányuló szándék is érvelhető a törvényjavaslat benyújtóinak oldaláról: igazságtalan és sérti a jogegyenlőséget, ha bizonyos elkövetők felelősségre vonása pusztán az állam ideológiai vagy politikai mérlegelésétől függően marad el, míg másoké akár koncepciós úton is megtörténik (különösen sérelmes ez egy egyébként is zsarnoki, illegitim közhatalmi berendezkedésben). Végére tehát a jogegyenlőségre törekvés szintén egy igazságossági kategória lehet és így a lex Zétényi meghozatalát indokolhatja.⁴⁷

A szóban forgó határozat egy mélyen morális indokokon nyugvó törvényt érvénytelenít, az igazságosság és a jogbiztonság általa vélt konfliktusából kiindulva. A kérdés ez alapján, hogy mit tekint a testület igazságosságnak? Milyen szempontok alapján közelíti meg vagy éppen mellőzi az igazságosság helyét a jogállam fogalmi elemei között? Merthogy a Zétényi-Takács ügyben – bármennyire is kerülni próbálja ennek látszatát – elkerülhetetlenül ítéletet kell mondania nem csupán a tárgyalt jogszabály, hanem a jogalkotói szándék helyességét illetően is.

A 11/1992. (III. 5.) AB határozat a későbbi jogfejlődés szempontjából az erga omnes hatály révén alapvető jelentőségű következtetést von le az igazságosság és a jogbiztonság viszonya

⁴⁶ BÉKÉS Ádám: Büntetőpolitika és jogbiztonság. *Magyar Jog*, 2005/8. 480.

⁴⁷ E megjegyzés a téma bemutatásához igen, de a dolgozat vezérfonalához már nem tartozik hozzá. Amint azt az előzőekben is írtam: a 11/1992. (III. 5.) AB határozat kifejti, hogy az állam mulasztásának következményét nem lehet az egyén rovására írni. Ily' módon az Alkotmánybíróság a jogegyenlőség utólagos orvoslására irányuló törekvésnek is megálljt parancsolt. Ld. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 88.

kapcsán, azonban a megállapításának indokolásaként már nem tartalmaz részletes magyarázatot. Csupán rögzíti, hogy kettejük kapcsolata konfliktushelyzetet is eredményezhet, amelyben a mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a formális jogbiztonság előbbrevaló. Megközelítésében „az igazságosság és az erkölcsi indokoltság lehet ugyan motívuma a büntetendőségnek, a büntetést érdemlőségnek, de a büntetés jogalapjának alkotmányosnak kell lennie”.⁴⁸ Az igazságosságot, mint kifejezést valóban nehéz a jogi dogmatika szabályaira ráilleszteni. Kívánjuk, hogy legyen helye a mátrixban, de a pontos behatárolásával – az alkotmányos alapelvek rendszerének kényes együttthatása miatt – már hadilábon állunk. Különösen nehéz feladat ez akkor, ha az Alkotmánybíróság már elvi tételként rögzítette: az igazságosság nekifeszülhet a jogbiztonságnak, és ilyenkor alulmarad vele szemben.

Ugyanakkor a testület már e kijelentésével önellentmondásba keveredik. Egyfelől rögzíti, hogy a jogviszonyok igazságtalan eredménye önmagában nem érv a jogbiztonsággal szemben⁴⁹, valamint egy korábbi határozatában azt, hogy „az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradvá valósulhat meg”.⁵⁰ Ebből deriválható, hogy az anyagi igazságosságot a jogállamiság elemének (jogállami követelménynek) tekinti. Vagyis a joguralom az Alkotmánybíróság álláspontjában is értékkategória.⁵¹

Sőt, tekintettel arra, hogy jogállamiság valamely tartalmi elemének hiánya már önmagában (a többi meglététől függetlenül) megalapozza a jogállam sérelmét, az anyagi igazságosság sérelme esetén sem beszélhetünk jogállami működésről. A jogállamiság ugyanis olyan elvek együttese, amelyek között elvileg nincs erőkülönbség. Amelyek közül az összesnek érvényesülnie kell. Közösen, egymást erősítve és nem pedig egymást rontva kell érvényre jutniuk. Amelyeknek nélkülözhetetlenségük révén elengedhetetlen és ekvivalens elemei az igazságosság és a jogbiztonság is. Elengedhetetlen, mert nélkülük nincs jogállamiság és ekvivalens, mert érvényesülésük elmaradásakor éppúgy nem valósul meg a jogállamiság, mint más tartalmi elemek nemléte esetén.

Megjegyzendő, hogy ilyen módon a jogbiztonság nélkülözhetetlenségének kiemelésére nincs is szükség – ez magától értetődik, hiszen – az alább kifejtett álláspontom szerint – a

⁴⁸ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 84.

⁴⁹ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

⁵⁰ 9/1992. (I. 30) AB határozat, ABH 1992, 59, 65.

⁵¹ Megjegyzendő, hogy e felfogás nem újkeletű. Például Kautz Gyula az 1876-ban megjelent művében a jogállamiság tartalmi elemeként definiálja az igazságosságot. Ld. SZABADFALVI József: *„A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény”*. Budapest, Gondolat, 2023. 23.

konfliktushelyzet az igazságosság és a jogbiztonság között pusztán látszólagos és értelmezés kérdése. Ahogy Földesi Tamás is mondja: az értékek összeütközésénél alapvető igény lenne, hogy ez ne valamelyik alárendelésével érjen véget, hanem az érdekek összeegyeztetésével.⁵² Az Alkotmánybíróság azonban nem ezen a véleményen volt, a testület a tartalmi elemek összefeszülését látta.

Annak ellenére tehát, hogy értékalapúvá teszi a jogállamiság elvét (mint ahogy a jogrendszer is értékalapú kell, hogy legyen), az Alkotmánybíróság burkoltan azt is sugallja, hogy a konfliktushelyzetből kifolyólag a jogállamiság egyúttal el is veszíti érték kategória jellegét. A testület azáltal, hogy még ugyanabban a határozatban, ugyanazon érvelést követve kinyilvánítja a jogbiztonság feltétlen primátusát, a joguralmat fölé helyezi az általa néhány sorral feljebb szintén jogállami követelménynek elismert igazságosságnak, átvágva azt az egyébként vitathatatlan tézist, miszerint a jogállamiság valamennyi elemének érvényesülnie kell. Különben jogállamiságról nem lehet beszélni. Ha azonban az igazságosság, mint olyan félretehető a jogbiztonsággal szemben, egy jogállami követelmény válik mellőzhetővé és ennek nem mond ellent a 10/1992. (II. 25.) AB határozat sem. Ez ugyanis rögzíti, hogy a lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyásának követelménye alól akkor engedhető kivétel, ha azt más alkotmányos elv elkerülhetetlenné teszi és ezzel nem okoz a céljához képest aránytalan sérelmet. Lényeges azonban, hogy az Alkotmánybíróság a lex Zétényi ügyében hozott határozatában mégcsak nem is vizsgálja az arányosság kérdését, hanem a jogbiztonságot piedesztára emelve az azzal – szerinte – szembefeszülő és mindig szubjektív igazságosságot, annak bizonytalansága okán, egyből alsóbbrendűvé sorolja.

Ebből két, egymástól szétartó következtetés is levonható. Egyrészt, hogy az igazságosság a testület értékítélete szerint nem vagy nem olyan alkotmányos elv, amely elkerülhetetlenné tehetné a lezárt jogviszonyokba való beavatkozást. Hiszen az arányosság kérdésére mégcsak ki sem térve kijelenti, hogy jogállamot jogállam ellenében nem lehet létrehozni: a jogbiztonságnak győzedelmeskednie kell az igazságosság felett. Másrészt – részben kapcsolódva az előző gondolathoz – az Alkotmánybíróság arról is véleményt mond, hogy a jogbiztonság – a határozat értelmező részéből kiindulva a vele egyenrangú és – a szintén fogalmi elemnek tekintett igazságossággal szemben valójában *primus inter pares*.

A fentiek összefoglalásaként tehát rögzíthető, hogy a 11/1992. (III. 5.) AB határozat kitért az igazságosság és a jogbiztonság kapcsolatára, lehetséges konfliktushelyzetként ábrázolva azt. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság gyakorlatából az is kitűnik, hogy a jogállamiság

⁵² FÖLDESI Tamás: Gondolatok a bűnmegelőzés, a büntető ítélet és az igazságosság kapcsolatáról. *Magyar Jog*, 1985/1. 27. Idézi: VARGA i.m. 137.

követelményei fogalmilag egyenlő (teljes) mértékben, közösen és egymásra hatva hivatottak érvényesülni. Nincs olyan, hogy egy szabályozás kevésbé és olyan sem, hogy inkább jogállami. Olyan van, hogy jogállam: egyik fogalmi elem sem tehető félre indokolatlanul és önkényesen.⁵³ Vagyis a testület önellentmondásba keveredik, amikor a jogállamiság tartalmi feltételének ismeri el az anyagi igazságosságot⁵⁴, miközben azt a vele konkuráló jogbiztonság (szintén tartalmi követelmény) fölé helyezi.⁵⁵ Felvetődik tehát a kérdés, hogy ezek szerint van olyan helyzet, amikor mégis el lehet engedni a jogállamiság egyik fogalmi elemének érvényesülését anélkül, hogy a jogállamiság elve nem sérülne vagy ez lehetetlen? Vagy az igazságosság nem is fogalmi elem a jogállamiság vonatkozásában? Hogyan kerülhet egymással szembe a két, ekvivalens tartalmi elem? Milyen megvalósulási formái vannak és vajon hová kell elhelyezni az igazságosságot az alkotmány rendszerében? A következő fejezetek során e kérdések megválaszolását végzem.

⁵³ Persze kivételes esetben engedhető kivétel. Például a lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyása is áttörhető, ha azt a jogbiztonsággal konkuráló más alkotmányos elv elkerülhetetlenné teszi, és ezzel nem okoz a céljához képest aránytalan sérelmet. Ld. 11/1992. (II. 25.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

⁵⁴ 9/1992. (I. 30) AB határozat, ABH 1992, 59, 65.

⁵⁵ „A mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló.” Ld. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

3. Az igazságosság határvonalai

Mindenekelőtt érdemes röviden kitérni az igazságosság általános megközelítéseire, ami egyébként az európai kultúrkör mindhárom tartópillérének központi kategóriája. Már Arisztotelész is sarkalatos erényként tárgyalja, többek között az okosság, az erősség vagy a mértékletesség mellett. Kiemelt helyen van a görög kultúrában, a római jogban és a keresztény erkölcsben egyaránt.⁵⁶ Az értékhierarchiában Platón, Arisztotelész vagy éppen John Rawls a csúcsra helyezik, a legfőbb értéknek tekintik. Ezzel szemben mások szerint mégcsak nem is érték. E szélsőséges állásponthoz sorolható, de némileg különálló a jogpozitivisták megközelítést alkalmazó nézet. Hans Kelsen például ennek körében azt mondja, hogy az igazságosságot ki kell zárni a jog megalapozó elvei közül. Szerinte az igazságosság valóban érték, azonban nem alkalmazható a jogtudományban.⁵⁷

Az e két, egymással szöges ellentétben álló felfogás közé beékelődő köztes álláspont ugyan elismeri értéknak, de nem egyetlennek. Eszerint az igazságosság egy magatartás-irányító érték, de nincs egyedül. Más értékek is vannak a társadalomban és ezek nem alkotnak teljesen koherens rendszert. Ez utóbbi nézetet vallja magáénak Földesi Tamás is, amikor megállapítja, hogy az igazságosság a jognak szintén alapvető értéke, de rajta kívül más értékek is léteznek.⁵⁸ A problémát abban látja, hogy a jog számára értéket jelentő más kategóriák hogyan viszonyulnak az igazságossághoz.⁵⁹

Amint a jogállamiság fogalmának, úgy igazságosság jelentéstartalmának kibontását sem végzi el sem a régi Alkotmány, sem pedig az új Alaptörvény. Ugyan a Nemzeti Hitvallás célként fogalmazza meg az igazság kiteljesítését⁶⁰, de részletes magyarázatot már nem tartalmaz. A feladat itt is az Alkotmánybíróságra maradt.⁶¹ Az igazságosság olyan kategória, amit szigorúan a jog fogalmához kapcsolunk, miközben pontos meghatározása már kihívást okoz. Valamennyi jogterületen megjelenik (nemcsak a jelen dolgot keretező lex Zétényi ügyében, nem pusztán a büntetőjogban). Lenkovics Barnabás szerint például az igazságosság elfelejtése a magánjogban egyenlő a trónfosztással: „a jog mintha a társuralkodóját likvidálta volna, hogy

⁵⁶ LENKOVICS Barnabás: Az igazságosság keresése. In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia – Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 182–183.

⁵⁷ FÖLDESI Tamás: Gondolatok a bűnmegelőzés, a büntető ítélet és az igazságosság kapcsolatáról. In: VIGH József (szerk.): *„A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése” Nemzetközi tudományos konferencia anyaga (Visegrád, 1984. május 15-17.)*. Budapest, 1984. 65.

⁵⁸ Uo. 65–66.

⁵⁹ Uo. 68.

⁶⁰ Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása szerint „Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.”

⁶¹ VÁCZI Péter: Az igazságos Alkotmánybíróság. *Jog-Állam-Politika*, 2022/2. 391.

egyeduralomra tegyen szert”.⁶² Egyszóval a joghoz szervesen kapcsolódik, attól elválaszthatatlannak látszik. Ugyanakkor miért van ennek jelentősége és mire ad ez magyarázatot? A választ a következő fejezetek tartalmazzák.

3. 1. Gustav Radbruch formulája

A második világháború európai befejeződése és a náci rezsim összeomlása után szintén megfogalmazódott a jogos igazságtétel iránti igény. Ennek beteljesítése viszont – dogmatikai szempontból – egyáltalán nem tűnt egyszerűnek. Itt is jelentkezett a már tárgyalt és a lex Zétényi ügyében (kvázi hasonló aspektusban) előkerülő problémakör: jogbiztonság vagy igazságosság? Valamiképp indokot kellett találni a náci háborús bűnösök felelősségre vonásának és a társadalom által megérdemelt elégtétel szolgáltatásának jogszerűségére. Nem elfelejtve azt sem, hogy a jogbiztonság fogalma a joghoz, nem pedig egy jognak nem minősülő szabályrendszerhez kötődik.

A központi gondolatot az képezte, hogy a náci rezsim által alkotott igazságtalan (és ezáltal egyébként jogtalan⁶³) törvényeket (Unrecht) vajon érvényesnek kell-e tekinteni, amikor ténylegesen hatályban voltak, vagy ezek semmisnek tekintendők.⁶⁴ Azaz érvénytelenek a megalkotásuktól kezdődően. A megoldást a Gustav Radbruch által megalkotott formula nyújtotta.⁶⁵ Az egyébként pozitív jogász Radbruch a saját nézetéből levonja azt a következtetést, miszerint a jog – a pozitív jog is – nem határozható meg máshogy, mint egy olyan rend és rendelkezés, amelynek értelmét az igazságosság szolgálata jelenti.⁶⁶

A formula (a 11/1992. (III. 5.) AB határozathoz hasonlóan) elismeri, hogy a jogbiztonság és az egyéni igazságosság konfliktusba kerülhet egymással. E helyzetben a pozitív, írott szabályban rögzített és a közhatalom gyakorlója által követett jog mindig elsőbbséget élvez, még akkor is, ha tartalmát illetően igazságtalan.⁶⁷ A hibás norma is a jog része.⁶⁸ Ez alól az képez kivételt, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való szembenállása már

⁶² LENKOVICS i.m. 182.

⁶³ Ld. alább, e fejezetben.

⁶⁴ Arthur KAUFMANN: Die Radbruchse Formel vom gesetzlichen Unrecht und vom übergesetzlichen Recht in der Diskussion um das im Namen der DDR begangene Unrecht. *Neue Juristische Wochenschrift*, Jg. 48, Nr. 2 (1995) 81.

⁶⁵ Egyébként a Német Demokratikus Köztársaság összeomlása után a berlini falnál történ halálos lövések ügyében is előkerült a kérdés. Itt a jogi minősítés kapcsán a bíróságok, de mindenekelőtt a Bundesgerichtshof (német legfelső bírói fórum) szintén Radbruch formulájához igazodtak. Ld. uo.

⁶⁶ Gustav RADBRUCH: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristenzeitung*, Jg. 1, Nr. 5 (1946) 107.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ LAPSÁNSZKY – PATYI – VARGA Zs. i.m. 29.

elviselhetetlen mértékűvé válik (Elviselhetetlenségi formula - Unerträglichkeitsformel⁶⁹). A jogtalan és a hibás, de még jognak minősülő törvényt nem lehet élesen elhatárolni egymástól. Máshol viszont világos határvonalat húzhatunk. Ahol ugyanis a norma az igazságossággal olyan mértékben szembenáll, hogy már nem is törekszik az igazságosságra (vagyis az annak magját képező egyenlőséget tudatosan tagadja), akkor a norma többet nem tekinthető jognak (Tagadás formula – Verlegnungsformel⁷⁰).⁷¹ Hiányzik belőle a jogi jelleg: a törvény már nem pusztán helytelen szabály, hanem a törvény köntösébe bújt jogtalanság. Vagyis Radbruch álláspontja szerint az igazságosság követelménye nem a mindenki jogos érdekének mindenáron történő megfelelést jelenti, hanem csupán azt, hogy a jognak legalább törekednie kell az igazságosságra.⁷² Ez utóbbinak azonban mindig, minden körülmény között meg kell valósulnia.

3. 2. Út az igazságossághoz: Hayek

Radbruch szerint tehát a jognak igazságosnak kell lennie, de mindenesetre rendelkeznie kell az igazságosság magjával. Ez a mag a jogi minőség elengedhetetlen eleme. Radbruch ugyan az egyenlőséggel azonosítja, azonban ezt nem tartom elegendőnek. Többlettartalmat kíván, hiszen a pusztán egyenlőség megvalósulása még nem jelent gátat az igazságtalanságnak (sőt, akár az elsődleges eszköze lehet).⁷³ Amely ugyanakkor igazságtalan, arról nem is feltételezhető, hogy a társadalom legitimálná, azaz a jog sem védheti (nemhogy az alkotmány).

Így inkább tartom az igazságosság magjának azt, hogy a jog legalább törekszik az igazságosságra. Ezt a „törekvést” tekinthetjük az jogi norma igazságossága mércéjének. A kérdés azonban nyitva marad, hogy mégis mi az igazságosság pontos jelentése? Mi az, amire kell törekednie a tételes rendelkezésnek és magának a jogrendszernek is? E dilemma megválaszolatlanul maradása különösen „veszélyes”, mert ha nem tudjuk pontosan behatárolni az igazságosság fogalmát, az jogbizonytalan állapotot eredményez – alkalmazhatatlanná téve a formulát.

Nem gondolom, hogy a radbruchi formula jogbizonytalansághoz vezetne. Az igazságosság – a látszattal ellentétben – számos ponton teljes egészében megfogható. Természetes, hogy mást

⁶⁹ KAUFMANN i.m. 82.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ RADBRUCH i.m. 107.

⁷² LAPSÁNSZKY – PATYI – VARGA Zs. i.m. 29.

⁷³ Az egyenlőség is értelmezés kérdése. Például Jeffries szerint egy jogrendszer még meg tud felelni a joguralom követelményeinek azáltal, hogy ténylegesen és önkényességtől mentesen érvényesít olyan szabályokat, amelyek azonban (tartalmukban) az egyenlőséget tagadják és így rendkívül igazságtalanok. Ld. John Calvin JEFFRIES: Legality, Vagueness, and the Construction of Penal Statutes. *Virginia Law Review*, vol. 71. no. 2. (1985) 213.

jelent a társadalmi igazságosság az eltérő kultúrájú és fejlődésű nemzetek tagjai vagy éppen a jelen és a múlt embere számára. Például az ősember korában is érvényesült az ökölszabály elve: az erősebb szava volt, ami törvényként funkcionált. Mégsem mondható, hogy az adott időszak a kor emberének szemszögéből igazságtalan volna: az adott igazságosságot annak korlátaival az adott társadalom felfogása, együttélési normáinak összessége határozta meg. Ez volt a társadalom összetartó ereje, az egymásra utaltságból fakadó követelmények egyik lényegi része. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az erősebb a hatalmát ne gyakorolhatta volna visszaélészerűen (amely viszont már igazságtalannak mondható) vagy, hogy a mai szemmel nézve ne lett volna anyagi szempontból igazságtalan egy bizonyos élethelyzet szabályozásának alakulása.

Gustav Radbruch az igazságosságot kapcsolja a jogi minőséghez, míg Hayek az emberi elvárások védelmét. A jog nem jog, ha nem igazságos és akkor sem az, ha nem törekszik megfelelni az emberek elvárásainak. Nem is gondolnánk, hogy e két elvi tétel mennyire lefedi egymást. Hiszen az emberek elvárásainak védelme valójában egy igazságossági kategória. Ha az igazságosság mibenlétét kívánjuk megfejteni, akkor – első lépésként – fordítva, „hátról” kell közelítenünk. Nem azt a kérdést kell feltennünk magunknak, hogy mi az igazságos, hanem azt, hogy mi az igazságtalan? Arra kell választ kapnunk, hogy hol tudjuk tetten érni a társadalom szintjén megnyilvánuló, legnyilvánvalóbb igazságtalanságot? A megoldás és az igazságosság fogalmi meghatározásához vezető lépcső első foka alább, a tartalmi legitimációban keresendő.

3. 3. A tartalmi legitimáció

Az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése rögzíti a jogállamiság alkotmányos alapelveit, a (3) bekezdése pedig – a demokratikus hatalomgyakorlás körében⁷⁴ – a népszuverenitás elvét. Ez a társadalom hatalomgyakorlásáról önmagában még nem mond sokat, ezért a (4) bekezdéssel együtt kell értelmezni: nép a hatalmát főszabály szerint választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.

Az alkotmányos demokrácia alapja, hogy a jogi normáknak nem csupán formálisan, hanem tartalmilag is legitimálva kell lenniük. Az egy egyértelmű követelmény, hogy a népszuverenitás csak a demokratikus legitimációs láncolat megléte esetén érvényesül. Vagyis csak akkor, ha a közhatalom gyakorlója (például a jogalkotó) a tisztségét a népre vissza tudja vezetni.⁷⁵ Ez a formális legitimáció. A jogalkotói hatalom – ilyen értelemben, véleményem szerint mindig –

⁷⁴ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i.m. 23.

⁷⁵ Uo.

származékos: az alkotmányon keresztül, a nemzettől van. A végső hatalomgyakorló a felhatalmazást adó közösség, amely azonban nem veszíti el hatalmát azzal, hogy az annak gyakorlására való lehetőséget (részben) egyes tagjaira vagy egy viszonylag különálló entitásra ruházza át.

Ebből is következik, hogy a formális legitimáció a népszuverenitás elvének csak szükséges, de nem elégséges feltétele. Ahhoz, hogy a népfelség elve érvényre jusson, nem csupán a jogalkotó személyének kell legitimációval bírnia. Hanem az általa alkotott jognak is. A felhatalmazást nyújtó közösség csak így tudja gyakorolni a hatalmát: ha nem önkényesen, hanem az ő elvárásainak megfelelően jár el a közhatalom gyakorlója. Megjegyzendő, hogy ezért is bír kiemelt jelentőséggel a társadalmi egyeztetés (konzultáció) intézménye. A jogszabályoknak célzatosnak és alaposan előkészítettnek kell lenniük. Az előkészítés során fontos, hogy – a felhatalmás elméletének megfelelően – az érintetteket és az érdekeltet bevonják a döntéshozatali eljárásba – a tényleges szakmai és társadalmi egyeztetés céljából.⁷⁶

Álláspontom szerint a tartalmi legitimáció követelményének igenlését mindkét említett jogtudós, Hayek és Radbruch is elismeri. Azáltal, hogy Hayek az elvárások védelmét tekinti a jogi minőség alapjának, az elvárásokhoz igazított (vagyis a tartalmában is legitimált) jogszabályt tekinti csak jognak. A jognak reflektálnia kell a közösség kívánalmaira, hogy ne szakadjon el a legitimációs bázisától, hogy jog maradhasson. Radbruch sem távolodik el ettől. Ő az igazságosság magját definiálja a jog elengedhetetlen feltételeként, ami nem jelenti a társadalom irányából érkező elvárások tagadását. Az tény, hogy az igazságosságot számos esetben nem tudjuk pontosan behatárolni. Viszont az is tény, hogy a felhatalmazást adó társadalom irányából érkező elvárásokkal ellentétes norma nem jog, mert nincs meg benne az igazságosság magja. A jogot – még ha közvetve is – a nép konstituálja, aminek folytán éppen az a legkirívóbb igazságtalanság, ha az ő akaratának tagadására irányul a meghozott szabály.

Tehát az alkotmányos igazságosság megértéséhez vezető első lépcsőfok Hayek és Radbruch elméletének egymásra vetítésével világlik ki. Az igazságosság, pontosabban annak a magja az emberek elvárásainak való megfelelés. Ez a jogi minőség feltétele. Nem az egyes egyének szubjektív érdekeihez és értékeihez, hanem a társadalmi szinten, általános jelleggel megnyilvánuló elvárásokhoz kell igazodni.⁷⁷ Ahogy Radbruch is mondta: a helytelen norma is a jog része. A jog viszont egészében nem lehet helytelen, nem tagadhatja az igazságosságot, az emberek elvárásainak való megfelelést. Máskülönben igazságtalan és valójában nem is jog.

⁷⁶ DRINÓCZI Tímea – KOCSIS Miklós: Tényekre alapozott jogalkotás? In: CHRONOWSKI Nóra (szerk.): *Alkotmány és jogalkotás az EU tagállamként. Válogatott tanulmányok*. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 280.

⁷⁷ LAPSÁNSZKY – PATYI – VARGA Zs. i.m. 29.

4. Az igazságosság tipizálása

Az igazságosságnak számos felfogása ismert. Az osztó igazságosság elmélete szerint az igazságosság szabályozza, hogy a különböző javakat miként osszák el a közösség tagjai között, míg például az Aquinói Szent Tamás felfogásán alapuló kölcsönös igazságosság célja, hogy sajátos módon „egymáshoz igazítsa” az egyes emberi magatartásokat.

A formális és az eljárási igazságosság érdekes kettősséget alkot, azonban nem azonos fogalmak. Míg a formális az egyenlőség szem előtt tartására, az azonos csoportokba tartozókkal való azonos bánásmódra helyezi a hangsúlyt (a „hasonló eseteket kezeld hasonlóan” elvvel írható le), addig az eljárási inkább a jogalkalmazás igazságosságát takarja, a már létező normák igazságosságát vizsgálja. Az a központi követelménye, hogy a megalkotott szabályokat minden hatályuk alá tartozó esetben pártatlanul alkalmazzák.⁷⁸ Lényeges azonban, hogy mindkettő az egyenlőség elvén alapszik. Az eljárási igazságosság is, mivel a már meghozott szabályt alkalmazza, aminek viszont meg kell felelnie a formális igazságosságnak. Így a két fogalmat a továbbiakban a formális igazságosság, mint gyűjtőnév alatt használom, amely alatt elsősorban a formális szabály (a lex Zétényi kapcsán: a jogállamot előíró alkotmányos elv) érvényesülésére utalok.

A jogfilozófia tudományában számos igazságosság-felfogás munkálódott ki. A jog igazságossága kapcsán azonban egyik sem alkalmazható tisztán. Az igazságosságot mint jogállamisági tartalmi követelményt nem közelíthetjük meg abból az irányból, hogy melyik álláspont a helyes. Az alkotmány igazságosság-felfogását nem szoríthatjuk pusztán egy elméletre. Viszont azt sem tartom célravezetőnek, ha az igazságosság-felfogások egyes követelményeit vegyítve egy sokadikat kreálunk. Mi garantálja ugyanis, hogy ez fogja majd jelenteni a „megoldást”?

Mindazonáltal nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az alkotmánynak szükségképpen tartalmaznia kell az igazságosságot. Már csak azért is, mert ez a jogi minőség elengedhetetlen feltétele. Az alkotmányosság formailag a jogrendre vonatkozó alapvető szabályok érvényesülését, tartalmilag az igazságosság követelményének, valamint a hatalomgyakorlás korlátjául rendelt szabadságjogoknak és szabadságbiztosítékoknak a szavatolását takarja.⁷⁹

Az Alkotmányban és az Alaptörvényben is megjelenik az igazságosság, hiszen azt már az Alkotmánybíróság is elismerte jogállami követelménynek. Vagyis a hatályos alkotmánynak

⁷⁸ SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság elmélete*. Budapest, Napvilág, 2004. 302–306.

⁷⁹ VARGA Zs. András: *Jogállamiság*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 358.

védenie kell. A kérdés, hogy mi alapján dönthetjük el: az adott társadalmi környezetben mi képezi az igazságosság tartalmát? Mely tartalom tekinthető az alkotmány által is védeni hivatott igazságosságnak és melyiket az igazságosságot, mint ráaggatott elnevezést viselő, jogi jelentőséggel nem bíró megközelítésnek?

Ennek megválaszolásához – álláspontom szerint – az igazságosság „jogi fogalmának” újradefiniálása szükséges. Nem a pontos tartalmi elemek, hanem az igazságosságot meghatározó alanyok kiléte felől kell vizsgálódnunk. Egyet hátra kell lépünk és távolról kell szemlélnünk a jog és a társadalom legitimáló akaratának szimbiózisát. A jog alapja Hayek szerint az emberi elvárások védelme. Ez a népfelség elvére pontosítva az adott társadalom, vagyis politikai közösség akaratösszességét jelenti. Ez az a halmaz, amire alapítottn vizsgálni tudjuk a jog igazságosságát, vagy méginkább az igazságtalanságát. Amely szabály ugyanis – a jogrendszerbeli helyét is figyelembe véve – nem egyeztethető össze a társadalmi elvárásokkal, nincs legitimálva, az igazságosnak sem mondható, hiszen a népszuverenitás érvényesülése ellen hat.

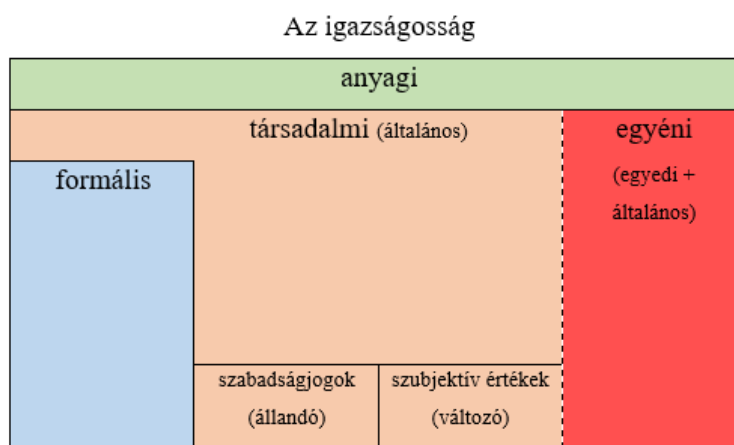
A következőkben a fentieknek megfelelően vizsgálat alá veszem az igazságosság alkotmányközpontú értelmezéséhez vezető utat. Tekintettel arra, hogy az igazságosság jogállami követelmény, azt is meg kell határozni, hogy mit tekintünk alkotmányos igazságosságnak. Vagyis olyannak, amit az alkotmány a jellegéből kifolyólag védeni hivatott.

4. 1. Az igazságosság absztrakciója

Az Alkotmánybíróság látványosan elkülöníti egymástól a formális joguralom és a materiális igazságosság fogalmát és tartalmi körét. Nem vitatom, hogy más jelentést fednek le, azonban az éles elhatárolást sem tartom célravezetőnek. Ennek két oka van. Egyrészt a szöges szembeállítást végző megközelítések azt sugallják, hogy a két „típusnak” nincs köze egymáshoz, miközben az eredőjük egy és ugyanaz: a felhatalmazást nyújtó közösség kíváncsi. Ilyen a lex Zétényi ügyében hozott 11/1992 (III. 5.) AB határozat is: a formális igazságossággal (a jogbiztonsággal) ütközteti az anyagi igazságosságot, ami szerinte a társadalom irányából érkező, utólagos igazságtétel iránti igény. Másfelől az elhatárolás azt is sugallja, hogy az igazságosság többosztatú, nem teljes egész, amit szintén tévesnek tartok. Az igazságosság megvalósulásának valamennyi formája során egy igazságosság-fogalomról van szó, attól függetlenül, hogy az éppen az egyének szintjén egyedileg, a társadalom szintjén általános jelleggel vagy egy formális szabály képében jelenik meg. Ezen igazságosságok ugyan kioldhatják egymást, de nem azért, mert ellentétben állnának egymással. Valamennyi esetben

az igazságosság érvényesül vagy nem érvényesül (például, ha az egyén szubjektív igazsága nem jut érvényre, az önmagában még nem igazságtalan, mert lehet, hogy éppen ez a közösség érdeke).

Ebből következően ellenzem az egyes igazságosságok „típus”-ként vagy méginkább „rész”-ként történő megjelölését. Álláspontom szerint a „forma” vagy a „vetület” kifejezések használata szerencsésebb. Amikor ugyanis az igazságosság két külön típusáról teszünk említést (úgy, hogy mellette fenntartjuk mindkettőjük egyenlő értékű voltát a jogállamiság-fogalom koncepciójában), arra teszünk utalást, hogy – valamilyen mérce alapján – mégis szétválaszthatók, akár önállóan képesek megjelenni az alkotmány rendszerében. Ezzel szemben azonban egy a gyökerük és egymásra támaszkodva képesek érvényesülni. A részbeni kivételt az igazságosság egységes felfogása alól az egyéni igazságosság, mint kategória jelenti, amely egyes élethelyzetekben a többivel ellentétesen képes hatni. Mindennek áttekintéséhez az alábbi, saját tipizálást megjelenítő ábrát készítettem.



1. ábra: Az igazságosság megvalósulásairól

4. 2. Az igazságosság egységessége – az anyagi igazságosság

A tárgyalt dilemma tehát a legmarkánsabban a formális és a materiális jogállamiság kapcsán jelenik meg: az igazságosságot – szokás szerint – a materiális jogállam elemének tulajdonítják, míg a formális jogállamot a jogbiztonsággal azonosítják.⁸⁰ Ezzel azonban nem értek egyet. Ahogy az igazságosság, úgy az azt tartalmi elemként feltételező jogállamiság sem bontható szét. Ezek egységes elvek, egymást feltételezik.

Az anyagi igazságosság az egységes igazságosság fogalom kapcsán úgyszólván nevezhető, mint mindennek az eredője. Mindent ez keletkeztet. Néhány fejezettel korábban már említettem,

⁸⁰ TÓTH Nikolett: Természetjog és büntetőjog: Gustav Radbruch munkássága. *Magyar rendészet*, 2017/2. 14.

hogy az igazságosság mibenlétének feltérképezése során egyesek az értékhierchia csúcsára, megint mások a legaljára helyezik el ezt az elvet. Ezt a sorrendiségre alapított felfogást viszont vitathatónak tartom. Az igazságosság alkotmányos helyzetének megértéséhez elengedhetetlen annak egységként történő kezelése. Bár a gyakorlatban beszélhetünk hierarchiáról és ez valóban kézenfekvőnek tűnhet például a lex Zétényi kapcsán felmerülő igazságosság-jogbiztonság helyzet értékeléséhez, azonban az alkalmazásának elméleti alapja nincs. Hogyan is lehetne valami olyasmit más értékek fölé vagy alá kategorizálni, ami ezen értékek forrását is képezi? Értelmezés kérdése ugyanis, hogy mit tekintünk igazságosságnak. Az értékek közötti erősorrendek modelljét alkalmazók általában csak az egyes egyének sajátos, egyedi szempontjai alapján leírható, szubjektív igazságosságot értik a fogalom alatt.

Amint azt fentebb is kifejtettem: Hayek nézeteiből kiderül, hogy az emberek elvárásainak történő megfelelés a jog alapja. Radbruch szerint az igazságosság szintén a jogi minőség feltételének tekintendő. Ennek szerintem a legkirívóbb sérelme éppen a közhatalom gyakorlója számára legitimációs bázist jelentő politikai közösség akarátának, várakozásainak áthágása. Amikor tehát anyagi igazságosságról beszélünk, valójában egy olyan eszményt teszünk értekezésünk tárgyává, amely áthatja az egész alkotmányos rendszert, ingatag határokkal bír, ugyanakkor van objektív része is és nem felismerhetetlen. Ezért különösen téves az Alkotmánybíróság azon megállapítása, miszerint a mindig szubjektív igazságossággal szemben a formális joguralom előbbrevaló.⁸¹ Az Alkotmánybíróság úgy állítja be, mintha igazságosság állna szemben nem-igazságossággal. A testület kijelentette, hogy jogállamot jogállammal szemben nem lehet létrehozni. Ennek keretében ugyan elismerte az igazságosság elvét a jogállamiság ismervének (éppúgy, mint a jogbiztonság elvét), azonban annak mellőzését tekintette alkotmányosnak és így jogállaminak.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a 11/1992. (III. 5.) AB határozat már pusztán e megállapítása által több sebből vérzik. Jogállamot valóban nem lehet jogállammal szemben létrehozni, ez valóban fogalmi képtelenség. Ugyanakkor erre sem az Alkotmánybíróság, sem a törvényalkotó nem szorult rá a lex Zétényi elfogadásakor sem – tekintettel arra, hogy lehetetlen ilyen állapot előidézése. A jogállamiság nem hasad meg és az egyes alkotóelemei sem fordulnak egymással szembe. Nem egy testvérharcról van szó. Az igazságosság nem választható el a jogbiztonságtól. Nem típusai, hanem megvalósulási formái vannak, amik a különböző társadalmi helyzetekre és elméleti szintekre tekintettel eltérő nevekkkel illelhetők. Vagyis az igazságosság a különböző élethelyzetekben, valamint a jogi szabályozás által a társadalom

⁸¹ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77, 82.

szerveződésének különböző szintjein jelenik meg. E megvalósulási formák kapcsolódhatnak az egyénhez (egyéni igazságosság), a társadalom általános elvárásaihoz (társadalmi igazságosság), vagy az igazságot is elérni hivatott, formalizált jogi szabályokhoz (formális igazságosság). Ez utóbbihoz tartoznak az eljárási szabályokkal kapcsolatos processzuális igazságosság kérdései is.

Az anyagi igazságosságnak való megfelelés előfeltétel, ez „legitimálja” a formális megvalósulást is. Az igazságosság voltaképp egy zsinórmérték, a társadalom elvárásaiból tevődik össze. Ez a jog alapja, a jogi minőség esszenciális feltétele. A kérdés az, hogy mit tekintünk az elvárások közé tartozónak? E körben az anyagi igazságosságon belül meg kell különböztetni két alapvető jelenséget: az egyedi helyzetekben megnyilvánuló, egyéni igazságosságot és a társadalom egyes tagjainak sokszínű igazságosság-felfogásaiból összekapaszzkodó, általános jellegű társadalmi igazságosságot.

4. 3. Az egyedi és az általános igazságosság

Lenkovics Barnabás a törvényi és az eseti igazságosság elkülönítésén túl kijelenti, hogy a társadalmi igazságosság homályos kategória, tartalma relatív, koronként változó. Sok jogon túli elemmel is keveredik.⁸² Ha a hatályos alkotmányt legitimnek fogadjuk el, akkor kijelentjük, hogy a felhatalmazást nyújtani képes társadalom (nép, nemzet⁸³) lefektette az együttélésének legalapvetőbb szabályait, a közhatalom gyakorlásának módját és kereteit. Az alkotmány fogalmi követelménye, hogy értékvilágot képvisel, különben nem is lehetne alkotmány. Szimbolikus jelentősége is van, mivel megjeleníti az adott közösség együvé tartozását.⁸⁴ Jóllehet ez egy kikényszeríthető, normatív erővel is rendelkező deklaráció. Magas absztrakciós szintje miatt persze további értelmezés tárgyát képezi, ugyanakkor neki is meg kell fellelni az önön rendelkezésének, a jogbiztonság elvének. Másképpen szólva: „az alkotmányos legalitás követelményét sérti az, ha folyamatos vita tárgya lehet, hogy mi az Alaptörvény tartalma”.⁸⁵

A hatályos és legitim alkotmánynak elvitathatatlan szerepe van az emberi elvárások közvetítésében. Az igazságosság érvényesülésének garanciája, mint a jogforrási hierarchia csúcsa, mivel tükrözi a mögöttes felhatalmazást adó politikai közösség elvárásainak összességét. Osztva Hayek fent ismertetett álláspontját, kijelenthető, hogy az ettől eltérő jog

⁸² LENKOVICS i.m. 186.

⁸³ Egy demokratikus jogállamban a hatalomgyakorlás a néptől ered. E körben a nép egyet jelent a nemzettel, amely az adott állam politikai közösségének egészét foglalja magában. Ld. SZANISZLÓ i.m. 260.

⁸⁴ BODNÁR – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY i.m. 15.

⁸⁵ 45/2012. (XII. 29.) AB határozat, Indokolás [116].

valójában nem is jog – nem véletlen tehát, hogy az Alkotmánybíróság meg kell, hogy semmisítse az alkotmányellenes jogszabályt.⁸⁶ Igazságtalan volna ugyanis, ha a hatalomgyakorlásra való lehetőségét egyfajta „társadalmi megbízás” keretében a néptől nyerő entitás e hatalmát ne a nép akaratával egyezően gyakorolja. Vagyis az, hogy ne a rábízott feladatot lássa el.

Az anyagi igazságosság tehát az emberek elvárásaira vezethető vissza. Nem azért, mert az igazságosság fogalmának alkotmányos értelmezéséből tisztán ez derülne ki. Hanem azért, mert az igazságtalanság irányából való közelítés egyértelműen ezt fejezi ki. Ahogy Hugo Grotius is mondja: „igazságos, vagy legalább nem igazságtalan”.⁸⁷ Arra nehézkesebben tudunk válaszolni, hogy társadalmi szempontból (főleg egy konkrét helyzetben) mi az igazságos. Az azonban egészen biztos, hogy a legitimációt megsértő rendelkezés igazságtalan, a jogot alapjában tagadja. A közhatalom gyakorlójának nem csupán tekintetbe kell vennie, hanem a tartalmi legitimáció követelményének megfelelően le is kell követnie a nép elvárásait. Ez adja a jogállamiság tartalmi elemét jelentő igazságosság gyökerét. Amikor a közösség az alkotmányában kifejezi a legalapvetőbb elvárásainak összeségét, egyúttal megfoghatóvá is teszi az igazságosságot. Ezért is említettem fentebb, hogy noha vannak szükséges átfedések, de más-és-más jelentéssel bír az igazságosság és a jogállamiság fogalma az egyes nemzetek, kultúrák és történeti korok függvényében. Az igazságosság zsinórmérték, amely ilyenkor válik használhatóvá: ilyenkor töltődik meg tartalommal.

Az Alaptörvény persze lehet, hogy nem tartalmazza az összes, társadalmi konszenzus tárgyát képező elvárást. Amelyek ugyanakkor szerepelnek benne vagy kiolvashatóak belőle, azok a hatályos alkotmány legitimnek történő elfogadása esetén a népnek tulajdoníthatók. Ezek az elvárások természetesen az egyes egyének saját elképzeléseiből függenek össze és a társadalom megegyezését tükrözik.⁸⁸ Az alkotmány nem a mindenki egyéni, saját igazságosságát hivatott megjeleníteni. Ez ellent is mondana a közösségi együttélés alapvető normáinak. Ellentétes a társadalmi igazságossággal, ha az egyén az olyan saját igazságosságát kívánja érvényre juttatni, amely nem bírja a társadalom (túlnyomó) többségének támogatását. Vagyis ami nem vált társadalmi igazságossággá.

⁸⁶ Alaptörvény 24. cikk (3) bekezdése. Amikor tehát az Alkotmánybíróság megsemmisíti az Alaptörvénnyel ellentétes tételes jogi rendelkezést, azzal társadalmi igazságot is szolgáltat. Kimondja, hogy az érvénytelenített szabály nem felelt meg a közösség saját maga által lefektetett, az együttélését szabályozó legalapvetőbb elveknek, azaz a közösség akaratának. Így társadalmi szempontból nem tekinthető igazságosnak.

⁸⁷ SZIGETI – TAKÁCS i.m. 306.

⁸⁸ A fent bemutatott ábrában ezért készült szaggatott vonal a társadalmi és az egyéni igazságosság közé. Az egyéni tartalmazza a többség véleményéhez nem tartozó és a társadalmi konszenzus által már lefedett általános elemeket egyaránt (mondhatni, van „átjárás” a két csoport között).

Természetesen lehet, hogy ezt az egyén az adott helyzetben máshogy értékeli. Az igazságérzet és az igazságosság fogalmak talán itt, az egyéni vagy másképpen mondva: az egyedi igazságosság kapcsán mosódnak össze a leginkább. Határozott álláspontom, hogy a jog nyelvén értelmezendő igazságosságot egységként kell felfogni, azonban ez nem jelenti azt, hogy a különböző egyének ne lehessenek más véleménnyel az adott élethelyzet megítéléséről.⁸⁹ A jog egy általános igazságosságot képes és köteles szolgáltatni. Magától értetődő, hogy más véleménnyel vagyok például az engem ért – szerintem – méltánytalan bánásmódról, mint az adott magatartás tanúsítója, vagy éppen egy külső szemlélő. Jóllehet, egyikünk sem ért majd egyet abban, hogy az adott szituáció milyen végkimenetelle lett volna igazságos. A jó hír viszont, hogy erre nem is szorulunk rá. Amikor ugyanis a helyzetünk jogi megítélés alá esik, a jog az általános igazságosság szemüvegén keresztül tekint ránk. Más jelent az egyének egyedi helyzetekben gondolt igazságossága (egyedi igazságosság) és más a társadalmi igazságosság.

A különbséget közöttük nem az alanyok száma adja. Nem az, hogy hányan osztanak egy bizonyos álláspontot: hogy hányan mondják, hogy mi az igazságos. Ez egy jogi, nem pedig egy számtani kérdés. Az eltérést az jelenti, hogy míg az egyéni (egyedi) igazságosság során az egyének egyes egyedi helyzetekről mondanak megítélést, addig a társadalmi (általános) igazságosság az általánosan, az egyedi helyzeteken átívelő jelleggel megfogalmazott elvárásokat takarja. Ezek a sok egyéni elvárás közös kapcsolódási pontjainak feleltethetők meg: amikben a társadalom – a minél szélesebb konszenzusra törekvés jegyében (lehetőleg) túlnyomó – többsége azonos állásponton van.⁹⁰ Van ugyanis, amit egyénként a társadalom szintjén gondolunk igazságtalannak és van, amit a saját érdekeinkhez mérten. A határ közöttük hol homályos, hol egészen tisztán látszik. Homályos például egyes politikai értékek esetén, míg némileg világosabb körvonalú a szabadságjogok terén.

Az általános igazságosság tehát zsinórmérték. Azt jelenti, hogy a társadalom többsége általános jelleggel kifejezi a konszenzus tárgyát képező elvárásait, az együttélésének legfontosabb szabályait. Ehhez tudjuk viszonyítani az igazságosságot: vagyis, ha egy alkotmány legitim és elégségesen, de nem túl részletezően szabályoz, valamint tartalmazza ezeket az elvárásokat, akkor társadalmilag igazságtalan a neki ellentmondó, alsóbb rendű jogforrás.

⁸⁹ Vö. Ronald DWORKIN: *Law's Empire*. London, Fontana Press, 1986. 166.

⁹⁰ Így nyer értelmet a minősített többség intézménye, az igazságosság tükrében. A társadalmi igazságosság minél pontosabb kifejeződését segíti elő, ha a zsinórmértéket szolgáltató elvárások megállapítása szélesebb egyetértést kíván.

Bár az „általános” jelzőt a társadalmi igazságosságnak tulajdonítom, azonban ez nem zárja ki azt, hogy az egyének is általános és ne csak az egyedi helyzetekre vonatkoztatott igazságot fogalmazhassanak meg. Sőt, mivel a társadalom is egyénekből áll, az egyének által kimondott általános jellegű elvárások nélkül a társadalmi igazságosságról sem lehetne beszélni. Az egyének társadalmi konszenzus tárgyát képező, általános igazságosságai azonban – a jog szemszögéből – megszűnnek egyéninek lenni, mivel „átkerülnek” a másik kategóriába. A megmaradók pedig – szintén a jog által – nem kerülnek és nem is kerülhetnek értékelésre. Az lenne a végképp igazságtalan, ha bizonyos egyének társadalmi szempontú, általános jellegű elképzelései a közösség akaratával ellentétesen, azt megerőszkolva juthatnának érvényre.⁹¹ Az egyedi igazságosság egyéni jellegű, mivel egy konkrétan meghatározható ügghöz, helyzethez és az e helyzet adta jellemzők által lehatárolható személyek csoportjához kapcsolódik (pl. egy konfliktus esetén egy külső vagy egy sérelmet szenvedett személy). Sem az alkotmány nem hivatott védeni és a jogi minőségnek sem feltétele. Olyan elemek tartoznak közé, amelyek ugyan általános jellegűek, de nem bírják a társadalom többségének egyetértését vagy amelyek egyedileg lehatárolható élethelyzetre, csoportra vonatkoznak. Ez utóbbiak a társadalmi igazságosság részévé válhatnak, ha a közösség beveszi őket az általános elvek közé vagy a velük konkurálni látszó általános igazságosság-felfogás kivételévé rendeli – ezzel ugyanis azt mondja, hogy az általános elvet az adott kivétellel összhangban kell értelmezni. Ezáltal az általános princípium új értelmet nyer, új tartalmat kap.

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása beiktatta az U) cikket, amelynek keretében lehetőség nyílt a kommunizmus alatt politikai okból nem üldözött bűnelkövetők felelősségre vonására – az elévülési idő eltelte ellenére.⁹² Ezzel voltaképpen a lex Zétényi is elérte eredeti célját, aminek anno az Alkotmánybíróság gátat szabott. A legitim alkotmány legitim módosítása a társadalom akaratát fejezi ki. Amíg az alkotmány a jogbiztonságot (és annak feltétlen érvényesülését) írja elő, addig a lex Zétényiben megnyilvánuló igazságosság iránti igény csupán az egyedi megvalósulási forma iránti sóvárgást jelenti. Még akkor is egyéni, egyedi igazságosság marad, ha az egész társadalom egyetért a jogalkotó szándékával, mivel a kommunista bűnelkövetők utólagos felelősségre vonása egyedi ügyben nyilvánul meg és a társadalom az alkotmányozó hatalmon keresztül még nem nyilvánította ki azt az akaratát, hogy ennek érdekében felülírja a jogbiztonságot, ami viszont általánosan érvényesülni hivatott elv. Amikor azonban ez megtörténik – ahogy az U) cikk (6) bekezdésében is – a nép az egyedi szempontot (az új alkotmányos rendelkezés formájában) az általános elvárásaként való

⁹¹ Ld. pl. a diktatórikus berendezkedéseket, amik nem bírják (nem is bírhatják) a nép felhatalmazását.

⁹² Alaptörvény U) cikk (6) bekezdése.

minősítésre érdemesnek találja és „átemeli” az egyéni kategóriából a társadalmi igazságosság alá. Ezáltal a jogbiztonságot mostantól e kivétellel együtt kell értelmezni. A formális joguralom új jelentést kap. Itt sem az egyedi, hanem már az általános igazságosság érvényesül. E pillanattól fogva ugyanis a jogbiztonság, mint általános igazságossági kategória fogalmi köre alá tartozik az is, hogy a kommunizmus során nem üldözött elkövetők bűncselekményének elévülési szabályozása iránt a társadalom az egyébként kinyilvánítottól eltérő elvárással van.

Az egyéni igazságosságnak tehát két formája van. Az egyének társadalmi szempontú, általános jellegű elképzelései, várakozásai közül a társadalom egyetértését kiváltók már társadalmi igazságosságnak tekintendők. Az egyének egyedi elvárásai viszont sajátos élethelyzetekre vonatkoznak, egyedi szempontokat mérlegelnek és érvényre jutásukra csak akkor van lehetőség, ha azt a jog kimondja. Vagyis, ha azt a társadalmi igazságosság, a társadalom elvárásai biztosítják.

4. 4. A méltányosság szerepe

Amint az Alkotmánybíróság is kimondta, az anyagi igazságosság egyedi esetekben történő megvalósulását a méltányosság intézménye hivatott elősegíteni, amely a testület szerint elvileg ellentétes a jogbiztonsággal. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „a jogbiztonság mégsem szenved csorbát, mert a konkrét kivételek érvényesülési körét és feltételeit a jog előre tisztázza”.⁹³

Az igazságosság és a méltányosság nem azonos fogalmak. Lenkovics Barnabás is elkülöníti őket, amikor a bírói eskü alapján leszögezi: a büntetőperben eljáró bírót a törvény kötelezi, a köteletségének teljesítése során viszont az igazságosság és a méltányosság vezérli.⁹⁴ Az egyének olyan általános jellegű elvárásai, amiket a többség nem oszt, csak a többségi, társadalmi akarattal ellentétesen juthatnának érvényre. Ez azonban igazságtalan a közösségre nézve. Így az egyéni általános igazságosság nem tartozik a méltányosság körébe.

A pontos meghatározáshoz a méltányosság szűkítő értelmezése szükséges, mivel csak az egyéni igazságosság egyedi jellegű elemei sorolhatók alá. Így például az egyénnek a jogszolgáltatás során, a méltányosság intézményén keresztül figyelembe vett körülményei, családi állapota inkább az egyéni egyedi igazságosság körébe, nem pedig az egyén társadalmi elvárásai közé sorolható. A büntetőeljárás célja, hogy – a tényállás minél pontosabb

⁹³ 9/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992, 59, 65.

⁹⁴ LENKOVICS i.m. 181.

megállapítása által – az állításainkon kívüli valósághoz a lehető legközelebb jusson.⁹⁵ Ennek körében a büntetőperekben is óhatatlanul előkerülnek olyan mozzanatok, amik igazságossági jellegűek. Ilyenek például a bűncselekményt elkövető előéletének, életvitelének, az enyhítő és súlyosbító körülmények értékelése.⁹⁶

A méltányosság tehát az anyagi igazságosságnak csupán egy kis szeletét, az egyéni egyedi igazságosságot képes képviselni és azt is azért teheti meg, mert a méltányosság érvényesülését előíró rendelkezés megfelel a társadalom elvárásainak, vagyis zsinórmértékké válik: társadalmi szempontból igazságos a létezése. Azért lehet méltányolni valamint, mert a legitim jog erre lehetőséget ad. Ebből kifolyólag a méltányosság és az azon keresztül érvényesülő egyéni egyedi igazságosság egyaránt a társadalmi akaratra vezethető vissza, a közösség általános igazságosság-felfogásának részét képezi.

4. 5. Szabadságjogok és szubjektív értékek

E ponton érdemes szót ejteni az emberi elvárások két csoportra oszlásáról, amelynek alapján a társadalmi igazságosság két részre bontható. Az állandó elemét a szabadságjogok, míg a változó komponensét a szubjektív értékek képezik.

Az emberek elvárásainak halmazába illeszkedik, de attól jellegében elválasztható az adott nép akaratának összessége. Természetesen eltérhetnek egymástól a különböző nemzetek tagjainak várakozásai, azonban nem ellenkezhetnek a generális emberi követelményekkel, az ember természetéből fakadó kritériumokkal. Ezek legmarkánsabb kifejeződései a szabadságjogok, amelyeket valamennyi alkotmányos demokrácia legfelső jogi normájának – néhol eltérő szabályozással – biztosítani kell.

Ezért tartom fogalmilag értelmetlennek azon megközelítéseket, amelyek az elnyomó berendezkedések jogrendszerének legitimitását az azok jogrendje mögé képzelt társadalmi felhatalmazásnak kívánják betudni. Jó példa lehet erre a náci Németország vagy a kommunista Szovjetunió. Az effajta nézetek ugyanis már rögtön a kiindulópontjuknál, két aspektusból is elfogadhatatlanok. Legitimációról esetükben szó nincs, ez az emberi mivoltunknál fogva képtelenség.⁹⁷ Egyrészt az ilyen országok nem csupán más nemzetek, hanem sokszor saját népük, saját állampolgáraik legalapvetőbb, emberi mivoltukból származó jogait gyalázták meg. Ahogy Radbruch is említi: az esetükben az igazságossággal való ellentét elviselhetetlenné válik

⁹⁵ VARGA i.m. 134.

⁹⁶ FÖLDESI Tamás: Miért ne legyen közömbös a modern jog az igazságosság iránt? *Állam-és Jogtudomány*, 1986/2. 287.

⁹⁷ Vö. RAWLS. i.m. 3.

(Elviselhetetlenségi formula).⁹⁸ Természetesen, ha a nép beszámíthatóan például az elnyomást kívánná, akkor éppen az lenne az igazságtalan, ha nem ezen elvárásának megfelelően cselekedne a közhatalom gyakorlója. Ugyanakkor az ember nincs ilyen kikötéssel, ezért is elvitathatatlan biztosítékai az igazságosságnak a szabadságjogok.

Az nem elvárható – az alapvető szabadság-igenlés jegyében, hogy az egyének többsége tiszta elmeállapottal úgy gondolja, (sőt, azt az elvárást támassza a jogalkotó és a jogalkalmazó felé), hogy például kínzásnak, embertelen bánásmódnak vesse alá őt. Másrészt e diktatórikus hatalmi rendszerek jogrendje és így legfelső jogi normája (ha akár nem is explicite, de érvényesülésében) tagadja az emberi jogok tiszteletben tartását. Azokat a legalapvetőbb emberi elvárásokat, amikre az ember a természetes szocializációjánál fogva számíthat, amik az emberi mivoltból származnak. A legitimáció akkor sem feltételezhető, ha e berendezkedések más nemzetekre törnek rá, vagy éppen arra hivatkoznak, hogy a társadalmuk többségi csoportja kívánja elnyomni a kisebbséget. A közösségi együttélés íratlan, az emberi minőségben gyökerező normáit ugyanis rendkívül súlyosan sértik, így kizárt, hogy a társadalmuk tagjai befolyásolástól mentesen ilyen elvárásokat támasszanak az államhatalom felé. Ezzel ugyanis saját önön életük és közösségük felett is végzetes ítéletet mondanának.

Az emberi elvárások csoportja, mint szűkebb halmaz, itt kap kifejezett jelentőséget. E halmazba tartoznak ugyanis mindazok a kívánalmak, amiket a nép magától értetődően is sajátjának érez (hiszen minden társadalom emberekből áll). Ezek az egész emberiségre vonatkoztathatóak, alapjuk az emberi méltóság és az alapvető jogokban (szűkebben pedig a szabadságjogokban) fejeződnek ki. Olyan értékkategória ez, amely a népeken is túlível, az ember emberi természetével függ össze. Szükségszerű, hogy valamennyi demokratikus ország alkotmánya tartalmazza és megfelelő biztosítékokkal lássa el. A szabadságjogoktól való eltérés jelenti az objektív igazságtalanságot. Ezek ugyanis – még ha bírósági értelmezéssel is, de – megismerhetőek, sőt, emberi természetünkönél fogva tudjuk, hogy megilletnek minket. Nem egy adott néphez, hanem az emberi méltósághoz kapcsolódnak. Ezek az igazságosság biztosítékai, mivel olyan emberi elvárásokat tartalmaznak, amelyeket a közhatalom gyakorlójának külön társadalmi véleménynyilvánítás nélkül is adottnak kell kezelnie.

Az alapvető jogok biztosításán túl minden demokratikus berendezkedés alkotmányának sajátja, hogy – a közösség szempontjából – nem egy értéksemmleges dokumentum, hanem többletkívánalma is van a közhatalom gyakorlója felé. Ide, a szubjektív értékek csoportjába tartoznak azok az elvárások, amelyeket a társadalom nem pusztán az emberi mivoltból

⁹⁸ KAUFMANN i.m. 82.

kifolyólag, hanem már saját értékrendje alapján támaszt az államhatalom irányába. Például az Alaptörvény D) cikke kimondja, hogy Magyarország az egyéges magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséggel van az országhatárokon kívül élő magyarok sorsáért, előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal. Vagy akár az E) cikk is ide sorolható, amelynek bekezdései rögzítik és szabályozzák a szuverenitás részleges átengedését az Európai Unióban való tagság keretében.

Ezen alkotmányos rendelkezések ismérve, hogy általánosan, a társadalom egészére vonatkozóan lettek megfogalmazva, de változó jellegű értékeket képviselnek. A szuverenitás-átruházásról való döntés sem minden egyes egyedi ügy kapcsán kerül meghozatalra és a határon túli magyarok sorsáért vállalt felelősség sem az egyes egyedi ügyekre kikötöten szerepel az Alaptörvényben. Azt is látni kell azonban, hogy – a szabadságjogokhoz képest – ezen elvárások kevésbé hosszú távúak. Bár felderíthetőségük és a jogbiztonság megkövetelte egyértelműségük miatt nevezhetjük ezeket az objektív igazságosság megnyilvánulásának is, azonban nem szükségszerű elemei egy alkotmányos demokrácia közjogi szabályozásának. Nem az emberi jogoknak, hanem a társadalom politikai értéknilvánításának részei, amik már szubjektív jelleggel, kifejezetten az adott néphez tartoznak és koronként, körülményenként változhatnak.

4. 6. A jogkövető magatartás és az igazságosság

A jog nem céltalanul létezik, hanem a jogi minőségéhez kapcsolható, hogy érvényre jusson. Az, hogy megvalósuljon az önkéntes vagy a kényszerítő erővel elért jogkövetés. A jog alapvető törekvése, hogy a szabályozás ne csak absztraháltan, a valóságtól elszakítottan, hanem a rendezni kívánt konkrét életviszony vonatkozásában is megtörténjen. A jogkövető magatartást tehát valamennyi alkotmányos demokrácia igényli, mert ezt kívánja a társadalom is. A közösség nem azért fekteti le az együttélését szabályozó elveket és parancsokat, hogy azokat a valóságban már ne érvényesítse. Ezek alapvető funkciója, hogy igazodási pontként szolgálnak a nép tagjai számára. Ha ezt elvitatjuk tőle, akkor a jogot a valódi értelmétől fosztjuk meg.

E körben szintén kiemelt jelentősége van a tartalmi legitimáció és a népfelség elvének. A jogkövető magatartás elérése érdekében ugyanis az igazságosságnak kettős szerep jut. Az egyik, hogy biztosítsa a kiszámíthatóságot: a nyilvánvalóan igazságtalan kötelező erejű szabály nem segíti az együttélést, mivel rontja az előreláthatóságot. A jóhiszemű politikai közösségtől ugyanis nem várható el, hogy az általa adott felhatalmazással ellentétes norma létezését vagy – előzetesen – annak megalkotását feltételezze. Itt kap jelentőséget az igazságosság másik szerepe: az, hogy biztosítsa a társadalom és a közhatalom gyakorlója között fennálló bizalom

megmaradását. Az adott jogi szabálynak szerves kapcsolatban kell állnia a felhatalmazói akarral, különben igazságtalan lenne a puszta létezése is. Amint Radbruch is mondta: amelyik jogi szabály nem törekszik az igazságosság elérésére, amelyik tagadja azt, az többé nem tekinthető jognak.

Amelyik szabály pedig szembefordul az általános igazságossággal, egyúttal ellentétbe kerül a társadalmi elvárással és illegitimé válik. A jog igazságossága ugyanis szintén a társadalom elvárásán alapszik. Az igazságtalan, vagyis az elvárással ellentétes jog pedig aláássa ezt a bizalmi kapcsolatot.

A normakövető magatartás alapja, hogy a közösség elfogadja a rá irányadó szabályok kötelező és kényszerítő voltát. Sem a társadalmi közérzet, sem a jogkövetés vagy a jogsértés szempontjából nem minősül közömbösnek, hogy mennyire tartják az egyes társadalmi rétegek a társadalmuk berendezkedését és a rájuk irányadó jogszabályokat igazságosnak. Előfordulhat ugyanis, hogy amennyiben igazságtalannak találják a rájuk irányadó jogot, akkor annak követését már nem tekintik morális kötelességüknek. Sőt, jogsértéseiket akár erkölcsileg igazságosnak, morálisan helyesnek vélik.⁹⁹ Földesi Tamás ehhez még hozzáteszi, hogy a jogkövetés eléréséhez feltétlenül szükséges, hogy a jogot maguk az emberek szubjektíve is igazságosnak ítéljék meg. Mivel a magatartásukat az igazságosság csak akkor befolyásolja, ha azt adekvátan élik át.¹⁰⁰

Egyetértek e kijelentéssel, azonban nem átallok megjegyezni, hogy a szubjektív értelemben vett igazságosság itt – a fenti tipizálás alapján – szintén a társadalmi igazságosság körébe tartozik. Amint azt már az előzőekben is említettem, a jognak nem az egyén többiekétől eltérő, hanem a társadalmi konszenzus tárgyát képező szempontjainak megfelelően kell igazságosnak lennie. Vagyis a tökéletes jogkövető magatartás elérése pusztán ideális és ez az igazságosság szerepének elemzése kapcsán is meglátszik. Törekedni kell rá, de vajmi valószínűsége van annak, hogy a jogi normát annak valamennyi címzettje magáénak fogja érezni, be fogja tartani. Még a minél szélesebb társadalmi egyetértéssel bíró jogi szabály esetén is fennáll annak a lehetősége, hogy valaki a szerinte igazságtalan, de a társadalom túlnyomó többsége szerint igazságos szabályozás ellenére – dacból – nem tesz eleget a rá is kötelező jognak. Ebben az esetben az egyén szubjektív igazságosságának azon elemei állnak szemben a társadalmi igazságossággal, amiket nem volt képes a többiek véleményéhez egyeztetni, amelyekben nem volt egyetértés közte és a többi honfitársa között. Azaz amelyek nem váltak a társadalmi igazságosság részévé. Ugyanakkor éppen a társadalmi igazságosság követeli meg,

⁹⁹ FÖLDESI (1984) i.m. 66.

¹⁰⁰ Uo. 67.

hogy e szubjektív, a konszenzus tárgyát nem képező felfogások ne érvényesülhessenek az általános akarattal szemben. Így magyarázható, hogy a társadalmi elvárásokat teljesen lefedő és ezáltal az igazságosság magját nem nélkülöző jog esetén sem zárható ki a normasértés lehetősége.

4. 7. A formális igazságosság anyagi megalapozottsága

A jog igazságosságának elemzése kapcsán elengedhetetlen a formális és az anyagi igazságosság viszonyának értékelése. A 11/1992. (III. 5.) AB határozat szembeötlő logikai bukfcnet ejt, amikor a lex Zétényi alkotmányosságának vizsgálata során a formális joguralmat a materiális igazságossággal állítja szembe.¹⁰¹ Ezzel azt mondja, hogy az alaki az anyagitól elkülöníthető. E helyütt ismét szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az anyagi megalapozottság a formális szabályok esetén is elengedhetetlen.

A jogbiztonság valóban a joguralom formális megvalósulását jelenti. A lezárt jogviszonyok érintetlenül hagyásának követelménye, a hátrányos visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalma vagy éppen a normavilágosság követelménye mind a kiszámíthatóságot szolgálják – a jogalanyok közötti válogatás nélkül. Ugyanakkor miért szükséges ez? Vajon akkor is ragaszkodni kéne az előreláthatósághoz, ha a társadalom ezt nem kívánná? A válasz természetesen az, hogy nem. Az adott társadalmat jelentő politikai közösség elvárásának megfelelően kell eljárni, ez a jog hayek-i alapja. Így nem lehetne legitim az elvárhatóság sem, ha a nép nem kívánná annak érvényesülését. Bár hozzá kell tennem, hogy e példa az abszurditása folytán csupán a problémakör szemléltetésére használható, a valósággal nem egyeztethető össze. Pont az említett szabadságjogok, mint az igazságosság garanciái miatt nem feltételezhető, hogy az ember az emberi mivoltjából fakadó elvekkkel, várakozásokkal ellentétes elképzeléssel legyen a közhatalom gyakorlója felé.

Nem értek egyet sem az Alkotmánybírósággal, sem például Földesi Tamással, aki kimondja: a jogbiztonságot bizonyos esetekben elébe kell helyezni az igazságosságnak.¹⁰² Álláspontom szerint a jogállamiság nem kerülhet szembe az igazságossággal, a konfliktus közöttük értelmezhetetlen. Hiszen a formális joguralomnak is bírnia kell az anyagi

¹⁰¹ Lényegében ezt teszi Bárd Károly is, amikor a tisztességes eljáráshoz való jog vizsgálata körében a materiális igazságosságot a processzuállissal szembeállítva kijelenti: ez utóbbi kivitelezhető, míg az előbbi nem garantálható. Ld. BÁRD Károly: Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás. *Fundamentum*, 2004/1. 48–49.

¹⁰² Sőt, e ponton éppen Radbruchból kiindulva az ő álláspontját sem osztom. Ő ugyanis – bár árnyaltabban, de szintén – lehetséges konfliktusként jellemezte az igazságosság és a jogbiztonság viszonyát. Ld. RADBRUCH i.m. 107.

igazságossági gyökereket. Amikor látszólag szembehelyezkedik az igazságosság és engedni kényszerül a jogbiztonságnak, akkor sem az ellentétük, hanem az egységes igazságosság-fogalom minél teljesebb érvényesülése tapasztalható. Amint Varga Ádám is említi: igazságosság kontra igazságosság.¹⁰³ Valójában ezért nincs is ellentét az igazságosság és (a szintén igazságossági kategória) jogállamiság között: mert ezek egy töről (az anyagi igazságosságról) fakadnak és egymást feltételezik.¹⁰⁴ A formális jogállam, így a jogbiztonság egyben anyagi igazságossági kategória is. Nem, mint az adott rendelkezés tartalma. Hanem mint az azt kimondó konkrét norma. Ez ugyanis nem jelenhetne meg az alkotmány rendszerében, ha nem lenne legitimálva. Azaz, ha nem lenne visszavezethető az emberek elvárásaira, ha nem válna a zsinórmértéket jelentő társadalmi igazságosság részévé.¹⁰⁵ Ennek megfelelően a lex Zétényit érvénytelenítő 11/1992. (III. 5.) AB határozat helytelenül állítja szembe a jogbiztonság és az anyagi igazságosság kategóriáit – ráadásul teszi ezt anélkül, hogy rávilágítania az anyagi igazságosság szerinte pontos tartalmára.

Amikor ugyanis a jogbiztonság jut érvényre az igazságossággal szemben, az azért történhet, mert ennek az ellenkezője lenne igazságtalan. Éppen az lenne igazságtalan a társadalom felé, ha a nép kimondja az akaratát az alkotmányban (nevezetesen, hogy legyen jogbiztonság), amelyet a jogalkotó hatalom nem vesz figyelembe. Az anyagi igazságosság alapjára, azaz a társadalom elvárásainak összességére, mint zsinórmértékre vezethető vissza a formális joguralom is, a teljeskörű jelentésével és minden részkövetelményével együtt. Ez egy általános igazságossági kategória, amely – ahogy az az eddigi elemzésből is látható – fogalmilag képtelen ellentétbe kerülni az önön részét képező jogbiztonsággal.

Érdekes kérdés a 11/1992. (III. 5.) AB határozat és a Radbruch-i formula egymáshoz való viszonya. Belovics Ervin úgy fogalmaz, hogy a magyar alkotmánybíróság a jogbiztonság kizárólagossága mellett foglalt állást, amellyel Radbruch formuláját is elutasította.¹⁰⁶ Ezzel ugyanakkor csak részben értek egyet. Az Alkotmánybíróság valóban tagadja a formulát, amikor a jogbiztonságot az igazságossággal állítja szembe, azt sugallva, hogy egymástól elkülönülő jogállami követelmények, amik konfliktusba kerülhetnek. Ezzel azonban az igazságosságot, mint a jogi minőség feltételét vitatja el, míg Radbruch az igazságosságra törekvést a jog definíciós elemének tartja.

¹⁰³ VARGA i.m. 131.

¹⁰⁴ Egyébként már Kautz Gyula felfogásában is a „jogeszmé” nem más, mint a jog által megteremtett kiszámíthatóság, amely az igazságosság elveinek érvényre juttatásával érhető el. Vagyis a két jogállami tartalmi követelmény már nála is összefonódik, együttesen hivatott érvényesülni. Ld. SZABADFALVI i.m. 22.

¹⁰⁵ Az ábrában ezért helyeztem el a formális igazságosság fogalmát az anyagi és a társadalmi igazságosság alá.

¹⁰⁶ BELOVICS i.m. 65.

Másik oldalról nézve viszont nem lehet az Alkotmánybíróság rovására írni, hogy a lex Zétényi ügyében hozott határozatban nem veszi figyelembe Gustav Radbruch formuláját, hiszen ez az ügy természeténél fogva értelmezhetetlen lenne. A formula inkább a jog igazságossága alapján tekinti jogtalannak a vonatkozó tételes jogi rendelkezéseket és az azok nyomán kialakult állapotot, míg a lex Zétényi ezzel szemben a jogérvényesülés módját kritizálja. Nem azt, hogy az elkövetéskor hatályos jog igazságtalan volna. Hanem azt, hogy az alkalmazandó jog érvényre jutása az állam politikai okból való mulasztása miatt nem történhetett meg. Az igazságtételi törvényjavaslat benyújtói – leegyszerűsítve – gyakorlatilag az akkor hatályos törvények visszamenőleges érvényesítésére tettek javaslatot.

5. Konklúzió

Igazságosság nélkül nemhogy alapjog, hanem jog sincsen. Ez a jogi minőség elengedhetetlen feltétele. Egy zsinórmérték, amely a társadalom elvárásainak összességétől függ. Koronként, társadalmakként, körülményekként változik a jelentése. Mivel homályos körvonalú, így a pontos meghatározásához inkább az igazságtalanság irányából kell közelíteni. A jog ugyanis számos mérce alapján lehet kevésbé vagy inkább igazságos. Egy azonban biztos: ha nem felel meg a társadalom akaratának, akkor igazságos sem lehet. Akkor nyíltan igazságtalan. Az emberi elvárásokra alapított anyagi igazságosság fogalma egységes, amely a különböző élethelyzetekre vonatkoztatva három megvalósulási formát takar. Ezek az egyéni egyedi, a társadalmi (másképpen általános) és a formális igazságosság.

Az egyének lehetnek általános elvárásokkal is a közösség irányába, valamint megfogalmazhatnak egyedi (vagyis az adott ügyre és személyek, érintettek csoportjára lehatárolható) kívánalmakat is. Ez utóbbi az egyéni vagy más néven: egyedi igazságosság.

A társadalmi igazságosság fogalmához azok az egyéni elvárások tartoznak, amelyeket az egyének általános jelleggel, a közösség irányába fogalmaznak meg és amelyekben a közösség egyetértésre jut. Ennek folytán e kívánalmak megszűnnek egyéninek lenni és a társadalmi igazságosság részét képezik. A társadalmi igazságosság állandó részét a szabadságjogok, mint az igazságosság biztosítékai képezik. Hiszen ezek az emberi mivoltban gyökereznek, így kevésbé változékonyak, társadalmi korokon és körülményeken átívelően fennállnak. A változó részt azok a politikai értéknilyánítások jelentik, amelyek az adott néptől, nem pedig az emberi mivoltból származnak és koronként, körülményenként változhatnak.

A népfelség elvének megfelelően a közhatalom gyakorlója köteles a felhatalmazást nyújtó politikai közösség elvárásának megfelelő jogot alkotni. Ez a tartalmi legitimáció követelménye. A jognak tehát reflektálnia kell mindazokra az elvárásokra, amelyek a társadalmi igazságosság mint zsinórmérték alapját jelentik. Nem szakadhat el a közösségtől, nem lehet illegitim. Ennek körében viszont a formális joguralom mint formális igazságosság is egyben anyagi és társadalmi igazságossági kategória, mivel a jogbiztonságot kimondó alaptörvényi rendelkezés a társadalom általános igazságosságának része. Azért létezhet a jogrendszerben, mert a politikai közösség így kívánja és éppen az lenne az igazságtalan, ha a közhatalom gyakorlásával megbízott entitás a nép akaratával ellentétesen, önkényes módon félretenné az alkotmányban rögzített kívánalmat.

A hatályos és legitim alkotmány az igazságosság garanciáját jelenti, mivel úgy tekintünk rá, mint a közösség által kinyilvánított, az együttélést szabályozó legalapvetőbb normák

összességét meghatározó jogi dokumentumra. Az alkotmány az igazságosságnak a társadalmi megvalósulását védi. Ezt azonban nem egy kifejezett rendelkezésével teszi, hanem valamennyi elvével, a szabadságjogok biztosításával, a mögöttes értékvilágával és nem utolsósorban éppen a jogállamiság intézményén keresztül. Vagyis az igazságosság nem egy konkrétan meghatározható szabály képében jelenik meg, hanem természetétől függő rendeltetése, hogy áthassa az egész jogrendet.

Az egyének általános jellegű, de a közösség konszenzusának tárgyát nem képező elvárásai csak a többségi akarattal szemben lennének érvényesíthetők, így azok nem tartoznak az Alaptörvény által védett igazságosság-fogalom körébe. Az egyének egyedi szempontjai, érdekei alapján meghatározott elvárásokat a jog figyelembe veheti, ha arra a méltányosság intézményén keresztül a hatályos alkotmány vagy az annak megfelelő, alsóbb rendű jogforrás lehetőséget ad. Azonban ebben az esetben sem az egyéni igazságosság érvényesül. Ha a legitim alkotmánynak megfelelően a méltányosság intézménye alkalmazható, az éppen azt jelenti, hogy a közösség ilyen elvárással van. Éppen a társadalom fejezi ki abbéli szándékát, hogy a közhatalom gyakorlója bizonyos szempontokat mégis vegyen figyelembe. A formális igazságossággal ugyanez a helyzet: ugyan formális szabályok képében jelenik meg és formális elveket takar, azonban a társadalmi igazságosság révén jelenhet meg az Alaptörvény rendszerében. Ha ugyanis társadalmi szempontból igazságtalan lenne a formális igazságossághoz sorolható adott szabály, akkor az azt is jelentené, hogy nem bírja a politikai közösség felhatalmazását, nem felel meg az elvárásoknak.

Amikor pedig egy általános elv (például a jogbiztonság) látszólag konkurál az igazságossággal, akkor nem szabad elfelejtkezni arról, hogy a jogbiztonság is igazságossági kategória. A pontos jelentéstartalmával együtt. Így éppenhogy az lenne a társadalmilag igazságtalan, ha nem érvényesülhetne. Az igazságosság egységes felfogása kívánja meg, hogy jusson érvényre a társadalom akarata. Amikor pedig a politikai közösség felül szeretné írni a társadalmi igazságosság részét képező általános princípium jelentését, megteheti, hogy a kiegészítést vagy kivételt az alkotmányba foglalja. Amint az az Alaptörvény U) cikkét beiktató alkotmánymódosítással is történt. Így változik a társadalmi igazságosság, új tartalmat kap.

6. Irodalomjegyzék

1. BÁNÁTI János – RÉTI László – TÓTH Ádám: A jogbiztonság kirívóan súlyos sérelme. *Ügyvédek lapja*, 2010/2.
2. BÁRD Károly: Igazság, igazságosság és tisztességes eljárás. *Fundamentum*, 2004/1.
3. BÉKÉS Ádám: Büntetőpolitika és jogbiztonság. *Magyar Jog*, 2005/8.
4. BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, ORAC, 2022.
5. BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: Alkotmány, alkotmányosság. In: BODNÁR Eszter – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányos tanok I.* Budapest, HVG-ORAC, 2021.
6. CHRONOWSKI Nóra – PETRÉTEI József: Szuverenitás. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest <http://ijoten.hu/szocikk/szuverenitas>, 2020.
7. DICEY, Albert Venn: *Introduction to the study of the law of the Constitution*. London, MacMillan, 1915.
8. DRINÓCZI Tímea – KOCSIS Miklós: Tényekre alapozott jogalkotás? In: CHRONOWSKI Nóra (szerk.): *Alkotmány és jogalkotás az EU tagállamaként. Válogatott tanulmányok*. Budapest, HVG-ORAC, 2011.
9. DWORKIN, Ronald: *Law's Empire*. London, Fontana Press, 1986.
10. FÖLDESI Tamás: Gondolatok a bűnmegelőzés, a büntető ítélet és az igazságosság kapcsolatáról. In: VIGH József (szerk.): *„A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése” Nemzetközi tudományos konferencia anyaga (Visegrád, 1984. május 15-17.)*. Budapest, 1984.
11. FÖLDESI Tamás: Miért ne legyen közömbös a modern jog az igazságosság iránt? *Állam- és Jogtudomány*, 1986/2.
12. FRIVALDSZKY János: Örök törvény, természeti törvény és pozitív jog Aquinói Szent Tamás gondolati rendszerében – tomista perspektívában. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei*. Budapest, Szent István Társulat, 2022.
13. GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, Eötvös, 2021.
14. HAILBRONNER, Michaela: *Traditions and Transformations: The Rise of German Constitutionalism*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
15. von HAYEK, Friedrich August: *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. London, Routledge, 1982.

16. HOLLÓ András – BALOGH Zsolt: *Az értelmezett Alkotmány*. Budapest, Magyar Közlöny, 2010.
17. JAKAB András: 11/1992. (III. 5.) AB határozat – Zétényi–Takács-féle elévülési törvény.
In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az Alkotmánybírósági gyakorlat*. Budapest, HVG-ORAC, 2021.
18. JEFFRIES, John Calvin: Legality, Vagueness, and the Construction of Penal Statutes. *Virginia Law Review*, vol. 71. no. 2. (1985) 213.
19. KAUFMANN, Arthur: Die Radbruchse Formel vom gesetzlichen Unrecht und vom übergesetzlichen Recht in der Diskussion um das im Namen der DDR begangene Unrecht. *Neue Juristische Wochenschrift*, Jg. 48, Nr. 2 (1995)
20. KÜPPER, Herbert: A jogállam követelményei az Európai Unióban és Magyarországon Alaptörvénye. *Jura*, 2011/2.
21. LAPSÁNSZKY András – PATYI András – VARGA Zs. András: *A magyar közigazgatási jog általános tanai*. Győr, UNIVERSITAS-Győr, 2024.
22. LENKOVICS Barnabás: Az igazságosság keresése. In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia – Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012.
23. NAGY Ferenc: A büntetőjogi legalitás elvéről és alkotmányossági megítéléséről. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2016/1.
24. RADBRUCH, Gustav: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristenzeitung*, Jg. 1, Nr. 5 (1946)
25. RAWLS, John: *The authority of Law*. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
26. RAZ, Joseph: *The Authority of Law. Essays on Law and Morality*. Oxford, Oxford University Press, 1979.
27. SZABADFALVI József: *A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény*. Budapest, Gondolat, 2023.
28. SZANISZLÓ Krisztián: Az államszervezet fogalmi csomópontjai. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/4.
29. SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság elmélete*. Budapest, Napvilág, 2004.
30. TÓTH Nikolett: Természetjog és büntetőjog: Gustav Radbruch munkássága. *Magyar rendészet*, 2017/2.
31. TRÓCSÁNYI László: Alaptanok. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC, 2014.
32. VÁCZI Péter: Az igazságos Alkotmánybíróság. *Jog-Állam-Politika*, 2022/2.

33. VARGA Ádám: Igazságosság kontra igazságosság? *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3.
34. VARGA Zs. András: Jogállamiság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
35. VINCZE Attila: Jogállamiság Magyarországon – különös tekintettel a jogbiztonságra. *Jogi tanulmányok*, 2001/1.
36. ZÉTÉNYI Zsolt: Bűn, bűnhődés nélkül. *Új Magyarország*, 1992/62.
37. ZLINSZKY János: Jogbiztonság igazságosság ellen (vagy nélkül)? *Magyar Jog*, 1999/9.

7. Jogforrások

1. 9/1992. (I. 30.) AB határozat
2. 11/1992. (III. 5.) AB határozat
3. 14/1993. (III. 9.) AB határozat
4. 5/1999. (III. 31.) AB határozat
5. 45/2012. (XII. 29.) AB határozat